

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม

โดย พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ ดำเนินการเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน ดำเนินการแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง ให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิการากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล่ มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

* **ภาพรวม :** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ :** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณ สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : รศ. สุวิทย์ ชีรสาคัด มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
รศ. ดร.สมบัติ พันธิษณู มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อาจารย์วิลาส โพธิสาร โรงเรียนเทศบาลวิทย์วิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันนา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง : รศ. ดร.พณพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณินทร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชวัง
ดร. ภมรรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้ :** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
คุณชลิดา บัณฑวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ : รศ. เดวี ลีลาชัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ : ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใช้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ

13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตซ้ำครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใช้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้รอด เติบโตก้าวหน้า แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใช้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใช้ที่ดินน้อยแต่ใช้แรงงานเข้มข้น เช่น ผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่น วัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่น ซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ให้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับให้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใช้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใช้แรงงาน ใช้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นต่างๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก คราวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คราวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลาปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของคราวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตรเป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของคราวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และคราวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบเกลอ แร่แรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผีเก้าผี สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หมู่ฝาย ระบบหมวด ระบบครูบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเลี้ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่าเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากินหมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกต้องคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสธงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่น้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่า การเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของเกาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในพื้นที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของการกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทยได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ช่วยให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภากาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่ามีเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับชาวชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกข้าวกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์ส่งบ่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มีความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูถึงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ข้อเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนอาชีพไทย หรือ ชุมชนาภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้มีความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่าประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม หนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติ เช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตไร้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและฟังตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพื่อยุติในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้

วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ตีรมาศวนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิรักษ์ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อนันต์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา จัตรกุล ณ อุรุยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิคารากัวและคอสตาริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์ ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำแปล ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์ วิญญุตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำของผู้วิจัย

ชุมชนหมู่บ้านไทยในอดีต ได้เดินทางมาด้วยเส้นทางเดียวกัน จาก “ยุคหาอยู่หากินมาสู่ยุคหาเงิน” เป็นเส้นทางที่ถูกกำหนดโดยรัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอก ปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านได้เดินทางมาถึงทางแยกอีกครั้ง หากมองไปยังชุมชนหมู่บ้านในขณะนี้ จะมองเห็นภาพวิถีชีวิตของชุมชนที่แตกต่างกันอย่างน้อย ๓ ภาพ ภาพแรก เป็นภาพของชุมชนหมู่บ้านไทยส่วนใหญ่ ที่วิถีชีวิตของผู้คนยังคงดำเนินไปภายใต้โครงสร้างและกลไกของทุนนิยม ภาพที่สอง เป็นภาพของชุมชนหมู่บ้านอีกส่วนหนึ่ง ที่พยายามสร้างกลไกต่าง ๆ เพื่อการดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าต่อไป และภาพที่สาม เป็นภาพของชุมชนที่พยายามหันหลังให้กับระบบทุนนิยม ด้วยการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงโดยไม่พึ่งพิง โดยมีวิถีชีวิตในอดีตเป็นต้นแบบหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าทิศทางและเป้าหมายของชุมชนหมู่บ้านจะเป็นอย่างไร แต่ข้อเท็จจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ คือ อิทธิพลของโครงสร้างเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่จะยังคงมีต่อชุมชนหมู่บ้านต่อไป แม้ว่าชุมชนหมู่บ้านจะพยายามปฏิเสธความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ตาม ดังนั้น คำถามที่เกิดขึ้นคือ ชุมชนจะดำเนินต่อไปอย่างไรภายใต้โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ครอบงำ และด้วยกลไกอะไรที่จะทำให้ชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้อย่างมีอำนาจต่อรอง

“เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสทุนนิยม”

เป็นงานวิจัยที่พยายามค้นหาคำตอบดังกล่าว

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

คำขอบคุณของผู้วิจัย

“เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม” เป็นงานวิจัยที่ต่อเนื่องจากงานปริญญา
นิพนธ์ระดับปริญญาเอก ชื่อ “การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า”
(๒๕๔๓) ซึ่งมีรองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์ เป็นประธานคณะกรรมการที่ปรึกษา
ปริญญานิพนธ์ ร่วมกับคณะกรรมการอีก ๒ ท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง และ
รองศาสตราจารย์ ดร.วรวิทย์ เจริญเลิศ ซึ่งท่านได้มีคุณูปการไม่เพียงเฉพาะการถ่ายทอดความรู้ใน
การวิจัยเท่านั้น หากแต่ยังทำให้ผู้วิจัยมีความรักต่อการทำงานวิจัยอีกด้วย

กราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา หัวหน้าชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจ
ชุมชนหมู่บ้าน ที่ได้ให้โอกาสและให้ความกรุณาแก่ผู้วิจัย โดยให้งานวิจัยฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งใน
ชุดโครงการวิจัย ซึ่งตลอดระยะเวลาของการทำงานวิจัย ท่านได้ให้การสนับสนุนทั้งทางด้านความรู้
ความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่องานวิจัยฉบับนี้ รวมทั้งการสร้างโอกาส
ให้นักวิจัยในโครงการได้แลกเปลี่ยนและสร้างประสบการณ์ทางวิชาการร่วมกัน ซึ่งทั้งหมดนี้จะ
เกิดขึ้นไม่ได้เลย หากปราศจากการสนับสนุนงบประมาณการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย (สกว.) ในลักษณะของชุดโครงการวิจัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า สกว. ก็มีความเชื่อในแนว
ทางเดียวกับชุมชนนาโส คือการพัฒนางานวิจัยเพื่อเป็นฐานในการสร้างองค์ความรู้ของสังคมไทย
ด้วยการสร้างชุมชนนักวิจัยที่เข้มแข็ง

ในท้ายที่สุดนี้ กราบขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลหลักและชุมชนชาวนาโสทุกท่าน ซึ่งเป็นผู้
สร้างองค์ความรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยทำหน้าที่เพียงแต่นำเสนอองค์ความรู้ที่ชุมชน
สร้างขึ้นตามจารีตทางวิชาการเท่านั้น ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งใจในความกรุณาและเอื้อเฟื้อแก่ผู้วิจัย
ตลอดเวลาที่พักพิงอยู่ในชุมชน เสียสละและละวางภารกิจเพื่อมาพูดคุยสนทนาร้อยอย่างไม่รู้จักเหน็ด
เหนื่อยในการถ่ายทอดบอกเล่าประสบการณ์ครั้งแล้วครั้งเล่า โดยหวังว่าประสบการณ์จากชุมชน
ชาวนาแห่งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนหมู่บ้านไทยต่อไป.

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

บทคัดย่อ

ชุมชนชาวนานาโส คือบทพิสูจน์ให้เห็นว่าการอยู่รอดของชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตเพื่อการค้า ไม่ได้เกิดจากความสามารถในการผลิตส่วนเกินในฐานะของผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทางเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนที่จะรักษาส่วนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิตไว้ให้ได้มากที่สุด ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชน ในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียมมาสู่ความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมที่ชุมชนมีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้น จากกรณีชุมชนนาโส อำนาจการต่อรองของชุมชนเกิดจากความสำเร็จในการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง โดยมีองค์กรทางเศรษฐกิจที่ทำหน้าที่เฉพาะทางในการบูรณาการระบบเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจชุมชน และการบริโภค ซึ่งเท่ากับเป็นการดึงเอาอำนาจเหนือระบบเศรษฐกิจของชุมชนกลับคืนมา รวมทั้งการเชื่อมโยงชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจภายนอกอย่างมีอำนาจต่อรอง

คำถามที่สำคัญ คือ จะฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาได้อย่างไร งานวิจัยฉบับนี้ได้ค้นหาคำตอบดังกล่าวด้วยวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก องค์ความรู้ที่ปรากฏเป็นผลการวิจัย มาจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งที่เป็นผู้นำ ชาวนา แรงงาน ทั้งผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ปานกลางและยากจน ทั้งผู้ที่เป็นสมาชิกและไม่เป็นสมาชิก เป็นต้น รวมทั้งข้อมูลอีกส่วนหนึ่งยังได้มาจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัย พบว่ากระบวนการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชน เกิดจากการทำงานร่วมกันของกลไกที่สำคัญ คือ การสร้างจิตสำนึกชุมชน ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชน รวมทั้งยังเกิดจากกลไกเชิงอุดมการณ์ ที่ทำให้ชุมชนให้ความหมายต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนในลักษณะเดียวกัน เพราะอุดมการณ์ของการพัฒนาจะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายและแนวทางของการพัฒนา ในขณะที่กลไกการจัดระเบียบบรรทัดฐานได้ทำให้แบบแผนของพฤติกรรมและความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนา เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับอุดมการณ์และเป้าหมายของการพัฒนา รวมทั้งมีการควบคุม ตรวจสอบ เฝ้าระวัง และลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานดังกล่าว นอกจากนี้ การพัฒนาซึ่งเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน องค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน รัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งจะต้องมีกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในกระบวนการ

พัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนอย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งกลไกการผลิตซ้ำที่จะทำให้
เกิดการพัฒนายั่งยืน ทั้งที่เป็นการผลิตซ้ำในเชิงอุดมการณ์และการผลิตซ้ำเชิงหน้าที่

ABSTRACT

The people of Na-So community was proven that the survival of the village upon the capitalist mode of production

didn't only arose from the exceed of production on the basis of the social division of labor by specialization , but also depend on the capability of the community to retain the surplus as much as possible. This capability depend on the strong of the community itself to adjust themselves with the structural change

from the uni-lateral to bi-lateral power relation which the community could yield higher of bargaining power. In the case of Na-So the bargaining power arose from the revitalize of the community economic system by the organization specialize in local economic development by integrated all dimension of the local community economy system – production, exchange distribution , as well as the consumption, and integrated the local economic system to the economy beyond the community.

The interesting question was that how could we revitalize of local community economic system ? The exploration for the answer has employed the qualitative research through Grounded theory method. The reveal of the research results come from the key-informants : farmers' leader, labours, of high, medium, and low economic status; member and non-member, etc. The data also taken from the participatory observation.

The research results reveal that the rebirth of community system arose from the several important mechanisms, such as

The community consciousness which was the pre-requisite of the development process of the community economic system. The ideological mechanism will bring people into the one world of meaning or monocategory . The mechanism of normative order has been reorganized to assure the behavioral and development process patterns to serve the direction of the ideology and development process by controlling, inspection, surveillance, and the punishment of one who break that norm set forth also made. Beyond that the development which was the interaction between the community, economic community organization, government and non-government organization must depend on the appropriateness and effectiveness of relation regulations

setforth. The mechanism of reproduction must be made to assure the sustainability of the development on the basis of ideology or functions.

สารบัญ

บทที่		หน้า
๑	ปฐมบท	
	ฐานคิดการวิจัย	๑
	พื้นที่การวิจัย	๔
	ระเบียบวิธีวิจัย	๔
	จากบ้านโสกชุมปูนถึงชุมชนนาโไ่ :	
	ประสบการณ์และพัฒนาการของแนวคิด	
	และแนวทางการพัฒนาแบบนาโไ่	
	ประวัติของบ้านโสกชุมปูน	๖
	ชุมชนหมู่บ้าน จากยุคหาอยู่หากินถึงยุคผลิตเพื่อขาย	๘
	ชุมชนกับการเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต	๑๑
	การทดสอบสมมติฐานการพัฒนาของชุมชนชาวนา	๑๔
	บ้านโสกชุมปูน	
	กำเนิดโรงสีชาวนานาโไ่	๑๘
๓	นัยของโรงสีนาโไ่ต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน	
	โรงสีนาโไ่ในฐานะที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน	๒๒
	โรงสีนาโไ่ในฐานะที่เป็นองค์กรธุรกิจชุมชน	๓๒
	โรงสีนาโไ่ในฐานะที่เป็นองค์กรพัฒนาของชุมชน	๓๕
๔	บทสรุป	๔๑
	บรรณานุกรม	๔๘
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก	๔๕

บทที่ ๑

ปฐมบท

๑. ฐานคิดการวิจัย

ชุมชนหมู่บ้านไทย ได้เดินทางมาด้วยเส้นทางเดียวกัน จากอดีตที่ชุมชนดำรงอยู่ในวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากินมาอย่างยาวนาน ก่อนที่จะถูกกลไกของรัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อขาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพัฒนาที่ผ่านมาชุมชนไม่ได้มีทางเลือกอื่น แม้ว่าการเปลี่ยนผ่านแห่งยุคสมัยส่วนหนึ่งจะเกิดจากความปรารถนาของชุมชนที่ต้องการเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจที่เน้นการผลิตเพื่อขายก็ตาม แต่ก็เป็นการปรารถนาที่ถูกกระตุ้นหรือเร่งเร้าให้เข้าสู่กระแสการพัฒนาที่มีเพียงเส้นทางเดียว ก่อนที่ภาวะวิกฤตของชุมชนหมู่บ้านที่ดำเนินไปภายใต้วิถีของทุนนิยมและความพยายามที่จะพัฒนาไปสู่ความทันสมัยจะปรากฏขึ้น ไม่ว่าจะเป็นภาวะหนี้สิน ความยากจน การสูญเสียที่ดิน การเสียสมดุลของสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศของภาคเกษตรกรรม เป็นต้น การพัฒนาในอดีตไม่เคยมีการพูดถึงการพัฒนากระแสหลัก กระแสรอง เพราะแนวคิดและแนวทางการพัฒนามีเพียงกระแสเดียว คือ การนำชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า และความพยายามที่จะตรึงให้ชุมชนอยู่ในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วยกลไกที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นกลไกทางด้านการเงินหรือความรู้/ความเชื่อที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าในอดีต ที่แม้ว่าจะพอเพียง แต่ก็ยังเป็นความพอเพียงในระดับการมีปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพเท่านั้น แต่การครองชีพที่ดีขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิต/สร้างส่วนเกิน (surplus) แม้ว่ารัฐจะประสบความสำเร็จหากพิจารณาจากการที่สามารถทำให้ชุมชนสร้างส่วนเกินได้ แต่จากประสบการณ์การพัฒนาที่ผ่านมากว่าครึ่งศตวรรษนั้น ได้ให้ภาพที่ประจักษ์ชัดว่าส่วนเกินที่ชุมชนเป็นผู้สร้างนั้นได้ถูกดูดซับออกไปในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและรุนแรงมาตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ชุมชนดำรงอยู่ในวิถีของทุนนิยม ที่สะท้อนออกมาเป็นความวิกฤตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ข้างต้น

วิกฤตของการพัฒนาที่เกิดจากการพัฒนากระแสหลัก ได้นำมาสู่ข้อเสนอเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือกหรือการพัฒนากระแสรอง เช่น แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว (green economy) การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาแนวพุทธ การพัฒนาแบบพอเพียง เป็นต้น ซึ่งลักษณะร่วมของข้อเสนอจากแนวทางการพัฒนาดังกล่าว คือ การเสนอทางเลือกเพื่อให้ชุมชนฝ่าวงล้อมของทุนนิยมออกไป เช่น การพึ่งพิงและคำนึงถึงความพอเพียงในตนเองมากกว่าการพึ่งพาเศรษฐกิจภายนอก การลดระดับความต้องการในการบริโภคให้เท่ากับความสามารถในการผลิต หรือความพยายามที่จะฟื้นฟูระบบความรู้และความสัมพันธ์ในวิถีการผลิตแบบพอเพียงขึ้นมาใหม่ เป็นต้น (Ekin. 1992)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชุมชนจะมีทางเลือกมากขึ้น และเป็นทางเลือกที่มาจากข้อเสนอทั้งในเชิงแนวคิด ทฤษฎี และภาพแห่งความคาดหวังต่อชุมชนหมู่บ้าน แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว ชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่ก็ไม่มีสิทธิและอำนาจอิสระที่จะเลือก เพราะชุมชนหมู่บ้านถูกตรึงไว้ด้วยกลไกของทุนนิยม และชุมชนได้เดินทางมาไกลและไกลไปจากฐานเดิมมาก แม้ว่าชุมชนส่วนหนึ่งต้องการที่จะเปลี่ยนเส้นทางโดยหันกลับไปผลิตแบบพอเพียง แต่ระดับของความพอเพียงในปัจจุบันซึ่งหมายถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีหรือการครองชีพที่สูงกว่าระดับการยังชีพ เช่น การศึกษา บริการด้านสุขภาพอนามัย เป็นต้น ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไม่สามารถได้มาด้วยวิธีการผลิตแบบพอเพียง นอกจากนี้ ภาวะหนี้สิน ยังเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชุมชนถูกตรึงอยู่ในระบบทุนนิยมต่อไป และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ฐานหรือที่มาของความพอเพียงเช่นชุมชนในอดีตได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การแลกเปลี่ยนแบ่งปัน การช่วยเหลือแรงงานซึ่งปัจจุบันกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า เป็นต้น แม้ว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้อาจจะยังหลงเหลืออยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เป็นกลไกที่จะให้หลักประกันแห่งความพอเพียงเช่นในอดีต เพราะฉะนั้น ความพอเพียงตามข้อเสนอของการพัฒนาแบบทางเลือก จึงต้องมาจากภายในบริบทของครัวเรือนเป็นหลัก เช่นขนาดและความสมบูรณ์ของที่ดินที่จะให้ผลผลิตที่พอเพียง แรงงานในครัวเรือน ความรู้ในการผลิต หรือการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชุมชนหมู่บ้านสามารถที่จะปฏิเสธที่จะเข้าไปสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมได้ แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าทุนนิยมยังคงดำรงอยู่ และเป็นอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของผู้คน ดังนั้น เมื่อไม่สามารถปฏิเสธทุนนิยมได้ ชุมชนอีกส่วนหนึ่งจึงพยายามที่จะต่อสู้เพื่อต้องการดำรงอยู่ในวิธีการผลิตเพื่อการค้าต่อไป แต่การที่จะดำรงอยู่ในวิธีการผลิตเพื่อการค้าต่อไปได้นั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างส่วนเกินเท่านั้น หากแต่ชุมชนจะต้องพัฒนากลไกและกระบวนการที่จะรักษาสวนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิตไว้ให้ได้มากที่สุด และลดการสูญเสียส่วนเกินให้เหลือน้อยที่สุด และเมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะพบว่าชุมชนสูญเสียส่วนเกินออกไปในมิติของการแลกเปลี่ยนมากที่สุด ทั้งในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารากฐานของปัญหาจากการที่ชุมชนหมู่บ้านขาดอำนาจต่อรอง ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม (Hirsh, 1990) ดังนั้น ปัญหาในระบบเศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นปัญหาในระดับโครงสร้างที่ระบบเศรษฐกิจภายนอกมีอำนาจเหนือกว่า และสามารถกำหนดเงื่อนไขของความสัมพันธ์ที่สามารถดูดซับเอาส่วนเกินออกไปจากชุมชนได้ เพราะในระบบเศรษฐกิจไม่มีกลไกที่จะนำไปสู่การกระจายหรือจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจไปสู่ส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นธรรม แต่ผลประโยชน์ดังกล่าวจะถูกดูดซับออกไปตามความสามารถในการทุจริตของคนแต่ละกลุ่มและผู้ที่สามารถดูดซับส่วนเกินไปได้มากที่สุดคือผู้ที่ควบคุมมิติดการแลกเปลี่ยนหรือพ่อค้าคนกลาง ที่

สามารถสร้างส่วนเกินหรือกำไรได้จากการซื้อให้ถูกและขายให้แพง เพราะฉะนั้น ส่วนเกินของผู้ที่ควบคุมการแลกเปลี่ยนได้รับจึงมาจากสองทาง คือทั้งจากผู้ผลิตและผู้บริโภค ซึ่งก็หมายถึงชุมชนที่ทำให้ได้เพียงการบูคริตตัวเองและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การผลิตหลายฤดูกาลต่อปี เป็นต้น แต่ในระบบทุนนิยมกลับมองว่า ความสัมพันธ์ในลักษณะของการแสวงหากำไรสูงสุดอันเกิดจากการบูคริตส่วนเกินเป็นภาวะปกติ ดังนั้น คำถามที่สำคัญคือชุมชนจะดำรงอยู่ในวิถีของทุนนิยมต่อไปได้อย่างไร หากชุมชนยังคงอยู่ภายใต้กลไกและเงื่อนไขที่กำหนดโดยระบบเศรษฐกิจภายนอกและโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอกยังคงเป็นไปในลักษณะดังกล่าว

การศึกษาในเชิงทฤษฎี ให้ข้อเสนอที่เป็นทางออกที่สำคัญว่า ชุมชนจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าต่อไปได้ ก็ต่อเมื่อชุมชนมีอำนาจต่อรองมากขึ้น เพราะอำนาจต่อรองนี้เองที่จะทำให้ชุมชนสามารถที่จะรักษาส่วนเกินของตนเองไว้ได้ และอำนาจต่อรองจะเกิดขึ้นเมื่อโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก เปลี่ยนจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบไม่เท่าเทียม (uni-lateral power relation) ที่ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง มาสู่ความสัมพันธ์แบบสมดุล (bi-lateral power relation) ที่ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจใกล้เคียง (Greenwood, 1963) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว จะเกิดขึ้นเมื่อชุมชนมีอำนาจเหนือระบบเศรษฐกิจของตนเอง ทั้งทางด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค และการจัดสรรส่วนเกินที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งหมายถึงการยกระดับของหน่วยทางเศรษฐกิจจากครัวเรือนมาเป็นชุมชน หรือจากเศรษฐกิจครัวเรือนมาเป็นเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งหมายถึงการที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นภายใต้กลไกของชุมชนและเป็นการตัดสินใจระดับชุมชน การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอกต้องเป็นความสัมพันธ์ระดับชุมชนไม่ใช่ระดับครัวเรือน

จากข้อเสนอเชิงทฤษฎีดังกล่าว นำมาซึ่งคำถามที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก ใครที่จะทำหน้าที่ดังกล่าว เพราะความหมายของ“ชุมชน” ในปัจจุบันมีนัยที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต ชุมชนในอดีตหมายถึงผู้คนที่ถูกยึดโยงไว้ด้วยเครือข่ายของความสัมพันธ์ เพื่อสร้างหลักประกันแห่งความพอเพียงร่วมกัน แต่ชุมชนในปัจจุบันอาจหมายถึงกลุ่มของครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน โดยที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นภายในบริบทของครัวเรือน ดังนั้น การที่จะฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง จึงต้องมีองค์กรที่ทำหน้าที่เฉพาะทางในเรื่องดังกล่าว และยังคงเป็นองค์กรที่สามารถเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจภายนอกตามวิถีของทุนนิยมได้อย่างมีอำนาจต่อรอง

๒. พื้นที่การวิจัย

การตอบคำถามการวิจัยที่ว่า “ด้วยกลไกและกระบวนการของการพัฒนาอย่างไร ที่จะทำให้ชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่ในวิถีการผลิตการค้าอย่างมีอำนาจต่อรอง” เป็นการศึกษาโดยมีข้อเสนอเชิงแนวคิด ทฤษฎีเป็นฐานเพื่อนำไปสู่ปรากฏการณ์และชุมชนที่เป็นพื้นที่ของการศึกษา ดังนั้น พื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ จึงได้มาโดยหลักของความเป็นตัวแทนเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งพบว่า ชุมชนชาวนาในจังหวัดยโสธร มีแนวทางในการพัฒนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปรับตัวและต่อสู้จนสามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าได้ จากเดิมที่เป็นชุมชนชาวนาสู่ชุมชนชาวนาที่เป็นเจ้าของโรงสีในปัจจุบัน

ชุมชนนาโไ้ เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันของครัวเรือนชาวนา เพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน ชุมชนแห่งนี้มีสมาชิกในปัจจุบันกว่า ๑,๐๐๐ ครัวเรือน กระจายตัวอยู่ในพื้นที่กว่า ๘๐ หมู่บ้าน ดังนั้น ชุมชนที่ศึกษาในครั้งนี้ จึงหมายถึงชุมชนทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ชุมชนตามความหมายในเชิงภูมิรัฐศาสตร์

๓. ระเบียบวิธีวิจัย

“เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสนิยม” เป็นงานวิจัยที่ต่อเนื่องจากงานปริญญา นิพนธ์ในระดับปริญญาเอก เรื่อง “การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า” (๒๕๔๓) ซึ่งได้ดำเนินการศึกษาวิจัยตามวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นแนวทางการวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ขึ้นมาจากการปรากฏการณ์ทางสังคมตามความหมายของชุมชน ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) ที่นำไปสู่การวิเคราะห์

การเก็บข้อมูลหรือการได้มาซึ่งข้อมูลเชิงประจักษ์ดังกล่าว มาจาก ๒ แนวทาง คือ

๑) การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) โดยเริ่มการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ข้อมูลในภาพรวม พบว่าชุมชนนาโไ้เป็นพื้นที่ที่ตรงตามฐานคิดของการวิจัยและมีปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาดำรงอยู่ ทั้งนี้โดยมีแนวคำถาม (guideline) ที่พัฒนาขึ้นมาจากกรอบความคิดการวิจัย เป็นแบบสัมภาษณ์ปลายเปิดที่ใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ หลังจากนั้น ได้นำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์และตั้งสมมติฐานชั่วคราว เพื่อนำไปสู่การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไป ซึ่งได้ให้คำอธิบายเพิ่มขึ้นและแตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลหลัก

รายแรก (negative case) โดยที่การสัมภาษณ์ระดับลึกได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังกล่าว จากผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งประกอบด้วย

- กลุ่มผู้นำ ทั้งที่เป็นกลุ่มผู้นำในโรงสีนาโศ และกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย
- ชาวนา ที่มีคุณลักษณะแตกต่างกัน ได้แก่ ชาวนาที่ยังคงปลูกข้าวเคมีหรือข้าวทั่วไป ชาวนาที่ปลูกข้าวปลอดสารพิษ ชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน ชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรอง ทั้งชาวนาที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ปานกลางและยากจน ทั้งที่เป็นและไม่เป็นสมาชิกโรงสีนาโศ ชาวนาที่มารับจ้างแรงงานในโรงสี
- ข้าราชการในพื้นที่ ได้แก่ ครู และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.)
- นักพัฒนาอิสระ ที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนที่ศึกษามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

การเก็บข้อมูลได้ยุติลงเมื่อการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อ ๆ ไป ไม่มีข้อมูลที่ให้คำอธิบายเพิ่มเติมหรือแตกต่างจากข้อมูลที่มีอยู่ (theoretical saturation)

๒) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ทั้งในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและงานประเพณีของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ประการแรก เพื่อเป็นการตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ประการที่สอง เพื่อต้องการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่สามารถทำได้ด้วยการสัมภาษณ์

การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล เริ่มขึ้นหลังจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายแรกสิ้นสุดลง โดยจะนำเทปบันทึกคำสัมภาษณ์มาถอดเทปแบบคำต่อคำ อ่านอย่างวิเคราะห์เพื่อสร้างมโนทัศน์ (concept) ขึ้นมาจากข้อมูลที่ได้ จัดหมวดหมู่ของมโนทัศน์ (categories) สร้างเป็นสมมติฐานชั่วคราว จากนั้นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรายต่อไปที่คาดว่าจะได้รับข้อมูลที่แตกต่างไปจากมิติ (dimensions) และคุณสมบัติ (properties) ของมโนทัศน์ที่พบจากการสัมภาษณ์ครั้งที่ผ่านมา การเก็บข้อมูลได้ดำเนินไปจนกระทั่งไม่พบข้อมูลที่ให้คำอธิบายที่แตกต่างออกไปจากข้อมูลที่มีอยู่ จึงยุติการสัมภาษณ์ (Glaser and Strauss, 1967) ดังนั้น ด้วยแนวทางของทฤษฎีฐานราก จึงเป็นการสร้างทฤษฎีและทดสอบทฤษฎีไปในเวลาเดียวกัน (Strauss, 1987)

บทที่ ๒

จากบ้านโสกขุมปูนถึงชุมชนนาโเส

ประสบการณ์และพัฒนาการของแนวคิดและแนวทางการพัฒนาแบบนาโเส

นาโเส เป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันของครัวเรือนชาวนาเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน ดังนั้น ชุมชนหมู่บ้านที่ศึกษาในที่นี้จึงหมายถึงชุมชนทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ชุมชนในเชิงกายภาพหรือในเชิงภูมิรัฐศาสตร์ ดังนั้น หากนับอายุของชุมชนนาโเสจากจุดเริ่มต้นที่มีการก่อตั้งและดำเนินการโรงสีชุมชน เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ จนถึงปัจจุบัน ชุมชนดังกล่าวมีอายุเพียง ๑๒ ปี และมีสมาชิกกว่า ๑,๐๐๐ ครัวเรือนที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่กว่า ๘๐ หมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่ศึกษา ที่ต้องการค้นหาว่าด้วยกลไกและกระบวนการพัฒนาอย่างไร ที่จะทำให้ชุมชนดำรงในวิถีการผลิตเพื่อการค้าต่อไปได้อย่างมีอำนาจต่อรอนั้น คงไม่สามารถตัดขาดจากปรากฏการณ์ที่เป็นผลรวมจากประสบการณ์ของชุมชนชาวนาบ้านโสกขุมปูน อันเป็นฐานที่มาและเงื่อนไขของแนวคิดและแนวทางการพัฒนาแบบนาโเสในปัจจุบัน

ประวัติของบ้านโสกขุมปูน

บ้านโสกขุมปูน เกิดจากการอพยพมาตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากชุมชนเดิม คือ บ้านไผ่ล้อม ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ ๕ กิโลเมตร ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้เดินเท้าเพื่อมาสำรวจและบุกเบิกที่ทำกินแห่งใหม่ เนื่องจากชุมชนเดิมไม่มีที่ดินทำกินเพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงมาก ทั้งนี้เพราะในอดีตยังไม่มีกรมกมการวางแผนครอบครัว ในขณะที่เดียวกัน อัตราตายของทารกแรกเกิดก็สูงด้วยเช่นเดียวกัน เพราะระบบการสาธารณสุขยังไม่ก้าวหน้าและทั่วถึง ในขณะที่แรงงานเป็นปัจจัยการผลิตที่มีความสำคัญต่อความพอเพียงของครัวเรือน ดังนั้น “คนแต่ก่อนก็เลยต้องมีลูกเยอะ ไว้เผื่อรอดมั่งเผื่อตายมั่ง แต่ก่อนเนี่ย คุณเคยเห็นไหม จะมีป่าช้าเด็ก กับป่าช้าคนใหญ่เนี่ยแยกกัน ป่าช้าเด็กเนี่ยใหญ่พอๆ กับป่าช้าของผู้ใหญ่เลยนะ ” (พระครูสุภาจารวัตร)

เงื่อนไขดังกล่าว ทำให้ที่อยู่และที่ทำกินเริ่มไม่เพียงพอกับจำนวนคนที่เพิ่มมากขึ้น และการบุกเบิกที่ดินในบริเวณใกล้เคียงก็ไม่สามารถทำได้เนื่องจากเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่หนาแน่น เกินความสามารถที่จะหักล้างทางพงได้ ครัวเรือนจำนวนหนึ่งจึงชักชวนกันมาบุกเบิกที่นาและทำนา โดยในระยะแรกยังคงเดินทางไปกลับระหว่างที่นากับบ้านไผ่ล้อม ในระยะต่อมาก็สร้าง “เถียงนา” ซึ่งเป็นเพิงพักชั่วคราว เนื่องจากความเหน็ดเหนื่อยจากการเดินเท้ากลับยังชุมชนเดิม โดยเฉพาะ

อย่างยิ่ง ในช่วงฤดูการทำนา ซึ่งจะต้องใช้เวลาในไร่ นานมากขึ้น รวมทั้งมีภัยจากสัตว์ป่า และในที่สุดก็ตั้งบ้านเรือนที่มีความถาวรมากขึ้น ในระยะต่อมา บ้านสร้างช้าง ซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้เคียงที่มีปัญหาเช่นเดียวกัน จึงอพยพมาสมทบกับครัวเรือนกลุ่มแรกที่ย้ายมาจากบ้านไผ่ล้อมอีกประมาณ ๑๐ ครัวเรือน ก่อตั้งเป็นชุมชนใหม่ขึ้นจากครัวเรือนไม่ถึง ๑๕ ครัวเรือน ชื่อว่า บ้านโสกขุมปูน ซึ่งเป็นการตั้งชื่อชุมชนตามสภาพทางภูมิศาสตร์ ซึ่งมีแหล่งน้ำที่มีหินปูน หินปูนเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนในอดีตมาก เพราะเมื่อนำหินปูนไปเผาไฟ จะให้เถ้าที่เมื่อนำไปผสมกับน้ำเพื่อเซตดินคราม จะให้สีครามที่เข้มกว่าเดิม สีจากดินครามนี้ชาวบ้านนิยมนำไปย้อมผ้า นอกจากนี้ หินปูนดังกล่าว เมื่อนำไปเผาไฟ ก็สามารถนำไปกินกับหมากพลูได้อีกด้วย

“ที่จริงที่เรียกว่าโสกขุมปูนเนี่ย ผมก็ได้สืบถามว่าทำไมเขาถึงเรียกว่าบ้านโสกขุมปูน เขาก็มีทางน้ำไหลลงไปแล้วก็ไปโสก ... โสกก็คือน้ำที่ไหลลงมาแล้วก็ไปเป็นขุม ไหลลงมาแล้วก็เซาดินออกไปออกไป เป็นขุม ... โบราณเขากินหมากปูนกินหมากเนี่ยแหละ จะเอาดินที่นั่นไปเผาไฟแล้วก็เอาไปเป็นปูนกินหมากได้ ... แต่ก่อน ก็เวลาอยู่กับพ่อแม่ เด็ก ๆ เนี่ยได้อยู่กับย่า ย่าเล่าให้ฟังว่าเดิมที่บ้านเดิมเนี่ยที่อยู่ตำบลไผ่ หมู่ ๕ ตำบลไผ่ ก็แต่ก่อนก็ขึ้นอยู่กับจังหวัดอุบล ก็มีชาวนามาทำนาที่นี่ ไกลประมาณ ๕ กิโลเมตร ก็มีพื้นที่ทำนาก็เยอะ บางวันก็เมื่อยนอนอยู่ที่นาเวลามาทำนาก็ไกลมาก กลับไปบ้านก็ลำบาก ก็จำเป็นชักชวนกันมาอยู่ที่นี่เห็นว่าเหมาะสมดี มีลำห้วยแสนลึก ลำคลองเนี่ยแหละ ... คือคนสมัยไหนก็แล้วแต่นะ เห็นว่าพื้นที่ไหนน่าจะทำได้ เขาก็จะเดินผ่านไป ไปถึงที่มีลำห้วย หนอง กะว่า จะปลูกข้าวได้แล้วก็มาอยู่ ... แล้วป่าดงก็อุดมสมบูรณ์ มีอินทรีขี้วัดเยอะ ปลูกอะไรก็ขึ้น ปลูกแดงตามป่า หนานี้ก็จะปลูกแดงตามไร่ ทำไร่เลื่อนลอยไปแล้วก็จะทำนา เนี่ยแหละคือวิธีการที่ชาวบ้านปราบป่า ... คิดว่าเจ้าหน้าที่ก็ไม่มีนะแต่ก่อนเจ้านายก็ไม่มี มีคืออำเภอเนี่ยก็อยู่ไกลที่อำเภอเขาจะออกมา แต่ก่อนเนี่ยไกลมากก็ไม่มีเจ้านายเข้ามาเลย ชาวบ้านก็ได้ลูกได้เต๋ามากก็แบ่งแยกเป็นครอบครัว แล้วก็ออกไปหาที่ทำกิน ... ที่นี้ช่วงไหนไม่รู้เนาะ แม่ใหญ่เล่าให้ฟังว่า ไม่รู้ว่าโกหกหรือเปล่าก็ไม่รู้เนาะ บอกว่าไปพื้นที่เนี่ย อย่างที่หนองป่าตองเนี่ย เขาก็ไป แต่เขากลับมาตอนหัวค่ำไม่ได้ต้องมาตอนบ่ายๆ ก็กลับมาบ้านเพราะกลัวเสือกลัวอะไรยังงี้...”

(พ่อมั่น สามสี)

บ้านโสกขุมปูนมีอายุยังไม่ถึง ๑๐ ปีและมีครัวเรือนเพียงประมาณ ๑๕ ครัวเรือนก็มีอันต้องร้างลงเนื่องจากภัยจากโจรผู้ร้าย ชาวบ้านได้พากันอพยพกลับไปยังชุมชนเดิมคือบ้านไผ่ล้อม และในระยะต่อมา มีผู้นำที่เป็นที่ศรัทธาและเชื่อมั่นของชาวบ้าน ได้ชักชวนเพื่อนบ้านกลับมาที่บ้านโสก

ชุมปุนอีกครั้ง โดยได้นำฝิปปูตา ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านพื้นถิ่นอีสานนับถือมาด้วย และตั้งเป็นศาลฝิปปูตาขึ้น

“มันก็แปลกนะ ชาวบ้านเนี่ยจะไปอยู่ที่ไหน อยู่บ้านไผ่เนี่ยแหละ จะไป มีวิธีการ
อีกวิธีการหนึ่งก็คือ จะนำเอาเสื้อฝิปปูตา ไปขอฝิปปูตาไปด้วย เชิญฝิปปูตามาเนี่ย ใน
ช่วงเดือนหก เมษา พฤษภาคม ก็จะมีการเลี้ยงฝิปปูตาขอฟ้าขอฝน อย่าให้โจรผู้ร้าย
เข้าบ้านได้ เขาบอกอย่างนี้ อย่าให้มีลมมาพัดอย่างรุนแรง อย่าให้มีภัยตามธรรมชาติ
แล้วก็ส่วนหนึ่ง ก็จะไปสร้งน้ำที่บ้านไผ่ บ้านเดิม ก็บอกว่าลูกหลานมาขอขมาลาโทษ
ถ้ามีการทำผิดก็ขอให้อภัยให้ ก็ให้ช่วยไปรักษารักษาที่บ้าน ทำอย่างนั้นทุกปี
... ก็หมู่บ้านหลายหมู่บ้านออกมาเป็นตำบล ออกจากบ้านไผ่ บ้านไผ่อยู่ตำบลไผ่
ออกมาเป็นหมู่บ้านเป็นตำบลหนองหิน ตำบลอะไรอย่างนี้ มันขยายไปหลายตำบล
เวลาวันที่ ๒๐ (เมษายน) เนี่ยจะนัดพบกันเป็นงานใหญ่มาก ...” (พอมัน สามสี)

จากระบบความรู้และความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับฝิปปูตานี้ ได้นำสู่การสร้าง
ความหมายของชุมชนถึงความเป็นชุมชนเดียวกันที่มาจากสืบทอดฝิปปูตาเดียวกัน เกิดเป็นเครือข่าย
ชุมชนและเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในระยะต่อมา

หากนับเวลาตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน จากการคำนวณรุ่นคน(generation) ในสาย
ตระกูลแรก ๆ ที่อยู่อาศัยมาแล้วถึง ๖ รุ่น นับได้ว่าโสกชุมปุนเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุมากกว่า ๑๒๐
ปี ที่ดำรงอยู่ในวิถีการผลิตแบบหาอยู่หากินมาอย่างยาวนาน ก่อนที่จะเข้าไปสัมพันธ์กับระบบ
เศรษฐกิจภายนอกในมิติของการแลกเปลี่ยนเมื่อราว ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนผ่าน
ที่สำคัญของชุมชน ก่อนที่จะเข้าร่วมในวิถีการผลิตเพื่อการค้าโดยสมบูรณ์

ชุมชนหมู่บ้าน จากยุคหาอยู่หากินถึงยุคผลิตเพื่อขาย

ในยุคหาอยู่หากิน ความรู้ความสามารถในการผลิต คือหลักประกันของความพอเพียง
แม้ว่าพลังทางการผลิตของชุมชนจะมาจากเทคโนโลยีการผลิตพื้นฐาน ที่ยังไม่ได้นำความรู้ทาง
วิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ แต่ผลผลิตที่ได้ก็พอเพียงกับความต้องการของครัวเรือนและชุมชน
หรือเกินจากความต้องการบริโภคของครัวเรือน ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และ
ระบบความสัมพันธ์ของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ในการผลิต – การช่วยเหลือแรง
งาน การแบ่งปันแลกเปลี่ยน ที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียง และเป็นความพอเพียงร่วมกัน
(collective sufficient) (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, ๒๕๔๑) แม้ว่าชุมชนหมู่บ้านในช่วงเวลาดังกล่าว จะมี
ข้อจำกัดทางด้านพลังทางการผลิต รวมทั้งความเสี่ยงจากภาวะธรรมชาติ แต่ชาวบ้านจะทราบว่าควร

ตัดสินใจผลิตอะไร ในปริมาณเท่าใด เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของครัวเรือน (Schultz, 1964)

ในกรณีที่ต้องเผชิญกับความไม่พอเพียงอันเนื่องมาจากภาวะทางธรรมชาติ วิฤตดังกล่าว ผ่อนคลายลงด้วยทางออกที่สำคัญ ๒ ประการ คือ

- ๑) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการแบ่งปันเอื้อเฟื้อกันระหว่างเครือญาติและภายในชุมชน เช่น การหยิบยืมข้าวไปบริโภคหรือแม้แต่ข้าวปลูก และจะนำมาใช้กินในฤดูกาลใหม่ เป็นต้น ซึ่งเป็นทางออกเมื่อเกิดภาวะวิฤตที่ไม่รุนแรง ซึ่งหมายถึงความเสียหายและความไม่พอเพียงเกิดขึ้นกับครัวเรือนบางส่วน
- ๒) ความสามารถในการผลิต เป็นอีกหลักประกันหนึ่งของความพอเพียงทั้งในภาวะปกติและภาวะวิฤต นอกจากครัวเรือนจะผลิตเพื่อความพอเพียงแล้ว ยังมีเป้าหมายเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ต้องประสบภาวะวิฤตอีกด้วย ในกรณีดังกล่าว ชุมชนจะนำผลผลิตบางชนิด เช่น ผ้าไหม ปลาไร่เกลือ เนื้อแห้ง เป็นต้น ไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการยังชีพจากชุมชนใกล้เคียง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนให้ความสำคัญกับการสร้างหลักประกันความพอเพียง ด้วยการผลิตผลผลิตที่จะเป็นหลักประกันความเสี่ยง มากกว่าการคิดหานวัตกรรมทางการผลิตใหม่ ๆ (Szirmai, 1997) ดังนั้น ความสามารถในการผลิตจึงเป็นหลักประกันความเสี่ยงของชุมชนจากภาวะวิฤต

ในระยะต่อมา การเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนที่เป็นจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อมูลค่าส่วนเกินจากการค้าข้าวได้จูงใจให้เกิดตลาดข้าวขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น โรงสี ลงข้าว และในราวปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ชุมชนหมู่บ้านได้เริ่มเข้าไปสัมพันธ์ระบบเศรษฐกิจภายนอกจากการนำข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภค ไปขายยังตลาดรับซื้อข้าวดังกล่าว แล้วนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปซื้อหาวัตถุดิบเพื่อนำมาผลิตเป็นปัจจัยในการดำรงชีพ เช่น ด้ายทอผ้า หรือหาซื้ออาหารที่ไม่มีในชุมชน เช่น ปลาทุเก็ม ปลากระป๋อง เป็นต้น การเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอกได้ทำให้ชุมชนผ่อนคลายจากภาระหนักในการผลิตปัจจัยในการดำรงชีพเองทั้งหมดลงบ้าง ในขณะที่อีกด้าน ก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ชุมชนหมู่บ้านเริ่มสูญเสียความพอเพียงในตนเอง

“... แต่ก่อนไม่มีการซื้อข้าวขายข้าวกันนะ อยู่ ๆ ต่อมาแม่ใหญ่เล่าให้ฟังว่าในช่วงที่ผมเป็นเด็ก ๆ เคยได้นั่งเกวียนขนข้าวไปขายที่จังหวัด หมิ่นละ ๑ บาท ...” (พ่อมั่น สามสี)

“... ‘มื่ออื่นเคื้อ เฮซไปนเมืองแต่เช้า เตรียมข้าวเตรียมหยังไว้เคื้อ เตรียมใส่กระเชอเคื้อ’

... ดีสองออก ได้หมื่นละ ๔ บาท ๓ บาท หมื่นละ ๑๒ กิโล บรรทุกได้ชาวหมื่น หมื่นละ ๑๒ กิโล หมื่นหนึ่ง ๓ บาท ๕๐ ครั้งราคาดีก็ ๔ บาท บ้าง ๔ บาท... ไปเป็นคาราวานเลย ม่วนแท้ได้ เกวียน ๕ ลำ ๖ ลำ ๑๐ ลำ ไปคั้นแรกไปนอนบ้านสะอาด ก็ไปหุงไปหาอาหารกิน ดิ้นขึ้น มาตอนเช้า ดีสี่ เห็นลายมือ ก็ไปต่อ ไปฉางที่เขารับซื้อ คือ แจ็กอีเป็นผู้รับซื้อ ตอนสองโมง สามโมงถึงจะถึงแจ็กอี ... ครั้นได้เงินมาก็จะเอาไปซื้อผ้ามาด้าหูก ปลาทุเค็ม ขนมะขี้เกี๋ยม ... เด็ก ๆ ก็จะออกไปรอรับเกวียนของพ่อแม่ที่เข้าไปขายข้าวในเมือง ไปรอรับ แล้วจี้เกวียน กลับมาด้วยกัน ...” (พ่อหมูน พลชัย)

หลังจากนั้น ระบบเศรษฐกิจภายนอกเริ่มรุกคืบเข้าไปในชุมชนมากขึ้น จากเดิมที่ชุมชนจะต้องเดินทางรอนแรมและลัดเลาะทุ่งนาและป่าเพื่อนำเข้าไปขายยังตัวเมือง เริ่มมีพ่อค้าเข้ามารับซื้อข้าวถึงในหมู่บ้าน ในขณะที่สินค้าจากระบบตลาดก็เริ่มเข้ามาในชุมชน ทำให้แบบแผนในการบริโภคของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชุมชนหมู่บ้านอาศัยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ หาผักจากป่า หาปลาจากแหล่งน้ำ เป็นต้น เริ่มมีการบริโภคสินค้าจากระบบตลาด และการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาด ก็เป็นการกระตุ้นและจูงใจให้ชุมชนเริ่มให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น เพื่อให้มีข้าวส่วนที่เกินจากการบริโภคเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้นำข้าวไปขายเป็นเงิน เพราะเงินตราเริ่มมีความสำคัญกับชุมชน ทั้งนี้เพราะการที่จะได้บริโภคสินค้าจากระบบตลาดนั้น จะต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงินตราไม่ใช่ผลผลิตเช่นการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

“เอาของมาขายเนี่ย ผมยังได้ไปช่วยเอาเกวียนขนมา ตั้งแต่บ้านโลกยาวเป็นทางลูกรัง ขนมาตั้งแต่ ๒๕๐๘ ... ก็มีพวกสบู่ ยาสีฟัน น้ำตาลอ้อย ยาสูบรารวงข้าว น้ำส้ม-น้ำอัดลม ก็มาขายกันนานแล้วนะ ... ที่นี้ ปลุกข้าวขายเนี่ย ในช่วง ๒๕๑๒ เนี่ย ปุ๋ยจะเข้ามาแล้ว ชาวบ้านก็เริ่มใช้ปุ๋ยเป็นกระสอบ ปุ๋ยก็มีคนถ้ขายในบ้านเนี่ย ก็บ้านที่บอกว่าเขาถูกปล้นนั้นแหละ เอาปุ๋ยมาขาย ปุ๋ยตราปืนใหญ่ แต่ก่อนก็รู้สึกว่าการบ้านก็ว่าได้ข้าวเยอะ ชาวบ้านก็ไปใส่ ใส่ปีแรก ๆ กี่งาม ปีหน้าว่าจะเอาอีกซัก ๕ สอบว่านั่น คนขายก็ได้ใจ หลัง ๆ มาก็เป็นทางการ เกษตรมาส่งเสริม ...” (พ่อมัน สามสี)

ปรากฏการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่าเป้าหมายในการผลิตและแบบแผนในการบริโภคเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น การที่รัฐและระบบเศรษฐกิจภายนอกจะผนวกชุมชนหมู่บ้านเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าในระยะต่อมามีเป็นสิ่งที่ไม่ยากนัก

การเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐที่เข้ามาในรูปของการพัฒนาชุมชน นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยและครอบคลุมชุมชนหมู่บ้านทั่วประเทศ รวมทั้งบ้านโสกขุมปุ่น เป้าหมายของรัฐ คือ การนำพาประเทศไปสู่ความเป็นประเทศทันสมัยภายใต้เส้นทางของทุนนิยมและอุตสาหกรรมนิยม ซึ่งนั่นย่อมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทาง

เศรษฐกิจของประเทศจากการเป็นประเทศเกษตรกรรมมาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งต้องการงบประมาณจำนวนมากมหาศาล จึงนำไปสู่ความพยายามที่จะเพิ่มขนาดของส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นแนวทางเดียวที่รัฐจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่การขยายขนาดของส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรม ในช่วงเวลาที่พื้นที่ทางการเกษตรขยายออกไปอย่างเต็มพื้นที่แล้วนั้น มีแนวทางเดียวก็จะต้องเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น ซึ่งในส่วนของรัฐจะต้องลงทุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานของภาคเกษตรกรรม เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำ ถนน คลองชลประทาน เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน ก็ได้พยายามเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิตของชุมชน เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ให้สูงขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว มีลงทุนเครื่องจักรกลและใช้ปัจจัยการผลิตแบบเข้มข้น การจัดการไร่นาตามหลักวิทยาศาสตร์ด้วยการปรับที่นา การทำคันนาเพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำ ควบคุมและปรับระดับน้ำได้ เป็นต้น

การยอมรับและเข้าร่วมในวิธีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชน เกิดจากกลไกของรัฐอย่างน้อย ๓ ประการ คือการใช้กลไกทางด้านราคา เช่น จูงใจให้ชุมชนเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองมาเป็นข้าวพันธุ์ที่รัฐส่งเสริมซึ่งราคาขายสูงกว่า กลไกต่อมา คือกลไกด้านความรู้/ความเชื่อ เช่น การสร้างกรณีตัวอย่าง แปลงสาธิต การประกวดผลผลิต การประกวดเกษตรกรดีเด่น เป็นต้น และกลไกสุดท้าย คือ กลไกด้านทุน ที่เอื้อให้ชุมชนสามารถเข้าร่วมในวิธีการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งจะต้องมีเงินเพื่อนำมาลงทุนในด้านเครื่องมือเครื่องจักรกล ปัจจัยการผลิต และการจัดการไร่นาแบบใหม่ เป็นต้น แม้ว่าความพยายามของรัฐทั้งหมดจะมีเป้าหมายอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิตของชุมชนเท่านั้น แต่ผลสืบเนื่องจากการพัฒนาดังกล่าว ผลักดันให้ชุมชนกลายเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต (specialization in production) และดำรงชีพอยู่ด้วยส่วนเกินที่ผลิตได้ ดังนั้น ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ชุมชนจึงได้รับการพัฒนาทักษะ ความรู้ และความสามารถในฐานะของผู้ผลิตหรือการเป็นชาวนาที่ปลูกข้าวเก่ง โดยรัฐละเลยที่จะพัฒนาทักษะในด้านอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับชุมชนในวิธีการผลิตเพื่อการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยนที่คนอีกกลุ่มหนึ่งได้เข้ามายึดกุมกลไกดังกล่าว ซึ่งสามารถสร้างส่วนเกินได้มากที่สุด ทั้งในกระบวนการแลกเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิต

“ราคาก็แล้วแต่ทางพ่อค้ากำหนดว่าราคาเท่าไร เราไม่ได้รู้ข้าวอะไรเลยในเรื่องราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ...สมมติว่าวันนี้ที่โยสฯ หมิ่นละ ๕๐ ถ้าเราขนไปแล้ว ลงข้าวแล้ว ชื่อ ๔๘ ก็ต้องขาย ๔๘ ไม่มีใครเอาคืนมาเลย ก็ต้องขายให้เขา...” (พ่อหมูน พลชัย)

“...ก็เหมือนห้ามปิดกปากชำนันแหละนะ...” (พ่อมัน สามลี)

ชุมชนกับการเป็นผู้ชำนาญการเฉพาะทางในการผลิต

ทฤษฎีการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย(modernization) อธิบายว่า ด้วยหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทางนี้ จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด แต่ประสิทธิภาพสูงสุดจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีกลไกในการบูรณาการ ที่จะควบคุมให้แต่ละส่วนที่ทำหน้าที่ตามความชำนาญการเฉพาะทางของคตนนั้นไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน (Smelser, 1963) แต่ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจของชุมชน ภายใต้อุดมการณ์แบบทุนนิยมหรือระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ที่มีเป้าหมายอยู่ที่การแสวงหากำไรสูงสุด ได้ให้ทั้งโอกาสและภาวะกดดันกับชุมชน การเข้าร่วมในระบบสร้างประโยชน์ (เศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อการค้า ทำให้มาตรฐานการครองชีพสูงขึ้นและมีการบริโภคที่หลากหลาย แต่ในขณะเดียวกันก็ได้เพิ่มความเสี่ยงกับชุมชนอันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของแนวโน้มภาวะราคา และอำนาจทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ชุมชนจึงตกอยู่ในภาวะขึงตึง (tension) ระหว่างการหาประโยชน์ (advantage) จากระบบเศรษฐกิจภายนอก และความพยายามที่จะรักษาพื้นฐานและหลักประกันของความพอเพียง ที่ไม่ได้เป็นไปตามหลักการของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (Ellis, 1988) เช่น จากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปของการแลกเปลี่ยนแบ่งปัน การช่วยเหลือแรงงาน หรือลักษณะและสัดส่วนของการใช้เวลาระหว่างการผลิตเพื่อการขายกับการผลิตเพื่อบริโภค เป็นต้น จากคำบอกเล่าต่อไปนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนไม่สามารถยังชีพหรือมีการครองชีพที่ดีขึ้นจากส่วนเกินที่มาจากการเป็นผู้ชำนาญการในการผลิตได้ เนื่องจากการดูดซับส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจเป็นไปอย่างเข้มข้น และชุมชนไม่มีกลไกหรือกระบวนการที่จะรักษาส่วนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิตไว้ได้

“เนี่ยมันก็เป็นยุค ๆ อยู่ละ ...ก็มีโรงสีเข้ามาอีก แต่ก่อนดำข้าวกินเองใช่ไหม โรงสีเข้ามาแล้ว โรงสีเข้ามาบางทีเขาก็โกงเอานะ คุณเอาข้าวไปสีใช่ไหม เขาก็ดักเอาข้าวของคุณไปสีไหม ถ้าคนมีข้าวน้อยอาจมีข้าวไม่พอกินก็อาจเป็นไปได้นะ โรงสีเข้ามาแล้วเนี่ย เปลี่ยนไปแล้ว คนไม่ดำข้าวกินแล้วที่นี่ ต่อมาก็มีอะไรอีกเข้ามา เมื่อโรงสีเข้ามามันก็จะมียะไรอีกเข้ามา มันจะมีอะไรหลาย ๆ อย่าง ก็จนถึงไฟฟ้าเข้ามาเนี่ยแหละ โรงสีเข้ามา ไฟฟ้าเข้ามา ถนนหนทางเข้ามา ตัดไปโน้นตัดไปนี่ ถนนเข้ามา ต้นไม้ก็ดับไปอีกหนึ่งนะ... ไฟฟ้าเข้ามาก็เป็นหนึ่งเป็นสินเข้าไปอีก คนนั้นอยากได้โทรทัศน์ น้ำประปาเข้ามาอีกแล้ว มันก็เลยเข้ามาอีกหลาย ๆ อย่าง คนภายนอกเข้ามาอีกมาขายนั่นมาขายนี่ มาหลอกนั่นมาหลอกนี่ ผ้าห่ม มุ้งมั้งอะไรเข้ามา เอาเปรียบชาวบ้าน คนนี้ซื้อได้ ๔๐ คนนั้นซื้อได้ร้อยสองร้อย ... คนก็ช่วงชิงกันไปใหญ่ไปโต ใครมีบ้านหลังใหญ่ ใครมีรถ ใครมีอะไรต่าง ๆ มีโทรทัศน์มีทีวี มีลูกสาวไปเรียนหนังสืออะไรก็ว่ากันไป ... คนแต่ก่อนเขาไม่ได้ซื้อหรอก จักสานเอาหมด ไปทำเอา จักสานทุกสิ่งทุกอย่าง เรียกว่าใครมาขายไม่ได้หรอก มีแต่หม้อดินเท่านั้นที่เขาเอามาขาย คือหม้อโอ่งน้ำ ใส่ น้ำกิน เขาเรียกว่าเป็นหม้อดินนะแต่ก่อน เนี่ยแหละที่ได้ซื้อเขา หม้อดินหม้อหนึ่งเนี่ยไว้หนึ่งข้าว

แต่ก่อนเนี่ยถ้วยตราไก่ไม่มีนะ มีแต่ถ้วยคล้าย ๆ กับครกที่เขาตำพริกอย่างทุกวันนี้ แต่บางทีเอากะลามะพร้าวเปลือกมะพร้าว เอากะลามันมาใส่ปูนใส่ปลาร้า ใส่พริกใส่อะไรกิน ซ้อนเนี่ยเขาก็เอาหอยเนี่ย หอยก็เอามาจากลำน้ำโขงเนี่ยแหละ ทักพิเขาก็เอามะพร้าวเนี่ยมาทำเป็นทัพพี ถาดที่ใช้ แต่ก่อนเนี่ยมันไม่มีนะ สานไม้ไผ่เหมือนกับกระด้ง ... ทุกวันนี้มันมีหมีคนะมองไปที่ไหนมีแต่ซื้อเอา แต่ก่อนมันไม่ได้ซื้ออะไรนะ ... คือถ้าจะสรุปแล้วดีกว่า คนแต่ก่อนเขาพึ่งตนเอง แล้วก็มีความสัมพันธ์กันมากกว่านี้ ไม่เหมือนอย่างทุกวันนี้ แต่ก่อนสมมติว่าเขากลอดลูกไช้ไหม กลอดลูกแต่ก่อนเขาเว้นอาหารแกลงไช้ไหม กินสุรุษสุร่ายอย่างนี้ไม่ได้ นะ ปลาขาวเขาเรียกว่าปลาขาวนะแต่ก่อนถึงกินได้นะ ปลาอื่นกินไม่ได้ เวลาอยู่ไฟก็ต้องกินข้าวจืดนะ ... ใครมีปลาจากนาเขาก็เอามาให้ ใครมีอะไรมีนกเอามาให้ แต่ก่อนเขาเรียกกึ่งกันนะ เขามีเขามาให้ ก็คือเอามาแบ่งสรรกัน แล้วเวลาเขาทำอาหารเสร็จแล้วเขาก็ว่าทำอะไรกิน คนนั้นก็เอามายื่นกันมาแบ่งกันกินอย่างนี้นะ ... เดิวนี้นี้คนไม่มีความสัมพันธ์กัน สมมติว่าลูกของคุณ เชื้อสายของคุณ ปู่ย่าตายายอะไรต่าง ๆ น้ำอาอะไรต่าง ๆ อยู่ที่ไหนเขาจะไปเยี่ยมไปเยียนกัน เขาเอื้อเฟื้อกัน เขาไปมาหาสู่กัน เลื้อยไม้ช่วยกัน ทำนาทำอะไรต่าง ๆ แต่งงานไปอยู่ที่ไหนก็ไปเอื้อเฟื้อกัน เดิวนี้นี้ไม่อย่างนั้น พ่อจะไปซื้อปลา พี่จะไปซื้อปลา อ้าว ! มาซื้อขายให้กัน แต่ก่อนเขาไม่ได้ซื้อกันหรอก เอ้าพ่อเอาไปกิน เอ้าน้องเอาไปกิน พี่เอาไปกิน อาเอาไปกิน เขาแบ่งกันอย่างนั้น ... แต่ก่อนคนเขาช่วยเหลือกัน ลงแขกก็ทำกันจริง ๆ จัง ๆ เลขเดิวนี้นี้มันก็ลงได้ แต่เขาไม่อยากลงแล้ว มันไม่เหมือนแต่ก่อน ไม่ได้คิดว่าจะไปกินนั่นกินนี่ ทุกวันนี้ไม่เหมือนแต่ก่อนแล้ว ไปเนี่ยไปกินอะไร มีอาหารดีดีไหม มียาสูบดีดีไหม มีเหล้าไหม มีหวานไหม คล้าย ๆ กับว่าเรียกร้องเอาเลย อย่างนั้นไม่อยากไป เดิวนี้นี้ไปลงแขกลงได้ แต่วามันจะตามว่าตามขานกัน ว่าคนนั้นเลี้ยงไม่ดีคนก็ว่า มันก็สิ้นเปลืองอีก แต่ก่อนมีอะไรก็กินกันไป ” (พระครูสุภาจารวัตร)

“ปลามันก็พอมิ พอหาได้กิน แต่วามันอยู่ที่เวลา เวลาไปหา คือคนเราทุกวันนี้เนะ มันเร่งทางหาเงินมากกว่าจะเอาเวลาไปหากินเหมือนแต่ก่อนนะ ไม่มีแล้ว เวลามันไม่มี เวลามันน้อย ... สมัยก่อนมันต่างคนต่างหา แล้วถ้าได้เยอะก็ไม่รู้จะเอาไปขายที่ไหน ก็เอาแต่พอกิน ก็เหลือกินบ้างนิด ๆ หน่อย ๆ นะ ก็แบ่งให้พวกญาติที่เขาไม่ได้มาเก็บ(เห็ดหรือหน่อไม้) แบ่งกันไปญาติอยู่ที่ไหน สมมติว่าเราอยู่บ้านเนี่ย ถ้าเขาไม่ได้มาเก็บ เราก็ส่งฝากไปให้กิน สมัยนี้เนะไม่ได้กินด้วยซ้ำ เอาไปขายแล้วก็เอาเงินเลย ขายก็ไม่ได้เอาไปขายตลาดที่ไหนหรอก ก็มีคนมารับซื้อเลย ยิ่งเยอะยิ่งดี” (พ่อโส ทองน้อย)

“เพราะว่าถ้าเราปลูกข้าวเหนียวเยอะ พอข้าวข้าวไม่เยอะยังจี เราก็จะไม่มียาได้อะไร ถ้าเราขายข้าวได้เราก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นอีก ข้าวข้าวจะมีราคาดีกว่าข้าวเหนียว”

(มาลี มาระแสง)

“จะว่าสะดวกขึ้น หรือจะว่ายากจนลงก็ได้ คือเราต้องวิ่งเต้นทำงาน เพื่อมาใช้ค่าน้ำประปา ค่าไฟ ค่าน้ำ ในภาวะจำเป็น ต้องพยายามหามาจ่าย ส่วนมากแล้วจะมีลูกที่เรียนชั้นมัธยม

ต้องเสียค่ารถโดยสาร เสียค่าเทอม ชาวบ้านก็ต้องวิ่งเต้น เกือบจะเป็นชีวิตในเมืองแล้ว
ชีวิตชาวบ้านเดี๋ยวนี้นี้”
(พ่อหมูน พลชัย)

อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่แทรกตัวเข้ามา ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงเป้าหมายทางเศรษฐกิจจากความพอเพียงเป็นการแสวงหากำไร การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในการผลิต และความหมายที่มนุษย์มีต่อโลกทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนเกินมาจากทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติ ผัก ปลา กบ เขียด ซึ่งแต่ก่อนเป็นเพียงปัจจัยในการดำรงชีพ แต่ในขณะนี้กลายเป็นสินค้า รวมทั้งการลดลงของความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นหลักประกันของความพอเพียง เช่น การเอื้อเฟื้อแบ่งปัน เปลี่ยนมาเป็นการซื้อขาย ทุกอย่างกลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า รวมทั้งแรงงาน เกิดระบบการจ้างงานแทนการช่วยเหลือแรงงาน ดังนั้น การเข้าร่วมในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ยังคงก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน ที่นำไปสู่การแตกตัวของระบบเศรษฐกิจจากเศรษฐกิจชุมชน กลายเป็นเศรษฐกิจครัวเรือน ที่แต่ละครัวเรือนต่างแสวงหาความพอเพียงของตนเอง ด้วยการผลิตส่วนเกินที่มาจากความสามารถและเงื่อนไขของครัวเรือน แต่ส่วนเกินที่แต่ละครัวเรือนผลิตได้ กลับถูกดูดซับออกไปในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากกระบวนการซื้อขายข้าว ซึ่งอำนาจต่อรองของชุมชนเท่ากับศูนย์

การทดสอบสมมติฐานการพัฒนาของชุมชนชาวบ้านโสกชุมชนปูน

จากกรณีที่แต่ละครัวเรือนที่ต่างต้องประสบกับภาวะดังกล่าว ได้นำไปสู่การทบทวนปัญหา และหาทางออกร่วมกัน และนำไปสู่สมมติฐานของชุมชนหมู่บ้านต่อแนวทางการต่อสู้ร่วมกันของชุมชนว่าจะทำให้ชุมชนมีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้น

“ช่วงก่อนที่ตั้งโรงสีเนี่ย มีเทคนิคอย่างหนึ่งเป็นของผู้ใหญ่กับ อพป.เนี่ยร่วมกัน ช่วงนั้นต่างคนก็ต่างไปขาย บัดเดี๋ยวนี้อีกมาคิดรวมกันว่า ถ้าสมมติเราโกหกกับเจ้าเขาว่าเรามีอยู่ ๔-๕ ตัน เขาจะให้ราคาเราเท่าไร? เราก็ไปต่อรองกับเขา ที่แรกเราก็ไปติดต่ออำนาจ (อำนาจเจริญ) ถ้ามีข้าวถึงขนาดนั้นจะให้ ๕๐ พอรู้ว่าทางอำนาจเจริญให้ ๕๐ ก็ลองไปติดต่อทางยโสฯว่ามีข้าวอยู่เท่านั้นตัน ทางยโสฯจะซื้อเท่าไร? ทางอำนาจเขาให้ผมมาแล้ว ๕๐ ถ้าได้ ๕๑ หรือ ๕๒ เนี่ยจะพอได้ไหม เขาก็บอกว่า ถ้ามีถึงขนาดนั้นเขาจะให้ ๕๑ ก็ไปเอาทางนี้ทางยโสฯ ก็เลยขาย พอเขาเข้ามา ให้เอารถสิบล้อเข้ามา ก็เจ้านี่ก็มีอยู่ ๒๐ สอบ ๓๐ สอบ เอามารวมตัว ก็เลยเกิดความคิดว่า เออ...ถ้าเรารวมตัวกันต่อรองคงจะได้ ก็เลยคิดกันสร้างโรงสีขึ้น เนี่ยคือการต่อรอง เป็นทางออกในทางกลุ่ม”

(พ่อหมูน พลชัย)

การปรับตัวและการต่อสู้ของชุมชนด้วยการรวมกลุ่มกันขายข้าว และแนวคิดที่จะตั้งโรงสีเพื่อรักษาส่วนเกินของตนเอง สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการต่อสู้ของชุมชนโดยการฟื้นฟูระบบ

เศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง แต่แนวคิดเรื่องที่จะทำโรงสีต้องมีอันต้องยุติลง เนื่องจากเงื่อนไขทางการเมืองในขณะนั้น ที่ยังมีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และการเคลื่อนไหวของกระบวนการประชาธิปไตยของนิสิตนักศึกษาจากกรณี ๑๔ ตุลา ๒๕๑๖ ทำให้การรวมตัวกันของชาวบ้านโสกขุมปูนซึ่งถูกจัดให้อยู่ในเขตพื้นที่สีชมพู ถูกเฝ้ามองและถูกตรวจสอบจากรัฐอย่างใกล้ชิด

แม้ว่าจะต้องยุติความคิดที่จะก่อตั้งโรงสีลง แต่ความตระหนักต่อความสัมพันธ์ที่ชุมชนเป็นฝ่ายเสียเปรียบ กลับเป็นจุดเริ่มต้นที่กลุ่มผู้นำของชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ถึงกระบวนการที่ชุมชนถูกขูดรีดส่วนเกินออกไปในรูปแบบหรือมิติอื่น ๆ ซึ่งชุมชนพบว่านอกจากจะเสียส่วนเกินไปให้พ่อค้าคนกลางหรือเจ้าของโรงสีในกระบวนการซื้อขายข้าวแล้ว คนที่ร่ำรวยขึ้นคือร้านค้าของเอกชนที่ขายสินค้าอุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน

“...มันคล้าย ๆ กันว่าถ้าเรารวมตัวกันทำเนี่ย คือร้านค้าในแต่ละหมู่บ้านเนี่ย จะมีร้านค้า ๒-๓ ที่นะ แต่ละบ้านเนี่ย ผมเนี่ยแหละเอาเกวียนไปแก่ (บรรทุก) สินค้าของเขาเข้ามาในหมู่บ้าน จากที่อำเภอ ได้ค่าลากเที่ยวหนึ่ง ๑๕ บาทบ้าง ๒๐ บาทบ้าง เราก็มาได้รู้ เขาก็คุยให้ฟังข้าวกระสอบนี้ละ ๔๖๐ บาท เขามาขาย ๖๐๐ บาท เขาก็เอากำไร ผมว่าเขาเอากำไรเยอะเกินไปทั้งๆ ที่ ๓ กระสอบ แล้วก็สินค้าเต็มเนี่ยให้ ๒๐ บาท แต่ก่อนเงิน ๒๐ บาทก็เยอะอยู่หรอกครับ ผมก็คิดว่ามันมีกำไรเยอะขึ้นมา คนค้าขายก็ร่ำรวยไป ชาวบ้านก็ไม่มีควมร่ำรวย มีแต่ความยากจน แล้วก็บ้านอื่น ๆ ก็มาซื้อ ก็เลยคิดว่ามันน่าจะมีการรวมกันซื้อ แล้วก็รวมกันขายด้วย คือเหตุผลก็คืออยากให้คนมารวมกัน...” (พอมัน สามสี)

แนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นในระยะเวลาที่รัฐมีนโยบายส่งเสริมร้านค้าชุมชนที่บริหารจัดการในรูปแบบสหกรณ์ กลุ่มแกนนำบ้านโสกขุมปูน ได้รับข้อมูลในแนวนโยบายดังกล่าวจากหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งเป็นหมู่บ้านเป้าหมาย ในขณะที่บ้านโสกขุมปูนไม่ใช่หมู่บ้านเป้าหมายการพัฒนาของรัฐ ดังนั้นชุมชนจึงต้องแสวงหาความรู้จากวิทยากรในชุมชน ส่วนเงินทุนนั้นมาจากการระดมหุ้นจากแต่ละครัวเรือน ได้เงินทุนเริ่มต้นครั้งแรก ๓,๘๐๐ บาท จากสมาชิก ๕๗ ครัวเรือน เพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคมาจำหน่ายให้แก่สมาชิกและชาวบ้านทั่วไป โดยใช้สถานที่บริเวณชั้นล่างของบ้านหลังหนึ่งของสมาชิกเป็นร้านค้าของชุมชน โดยสมาชิกจะผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาจำหน่ายสินค้ากิจกรรมร้านค้าชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างน้อย ๓ ประการคือ

1. เป็นประสบการณ์ของชุมชนที่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเป็นไปตามความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง ได้เรียนรู้การออกร่วมกัน ลงทุนร่วมกัน ภายใต้กฎระเบียบในการบริหารจัดการแบบองค์กรทันสมัย และความสำเร็จของกิจกรรมร้านค้าชุมชน ทำให้ชุมชนเชื่อมั่นยิ่งขึ้นว่าต้องต่อสู้ในแนวทางของกลุ่ม
2. เป็นประสบการณ์สำหรับผู้นำ ในเรื่องการบริหารจัดการองค์กรทันสมัย ที่มีกฎระเบียบ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่ชัดเจน และเป็นกิจกรรมที่ทำให้กลุ่มแกนนำได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน และชุมชนได้เรียนรู้ผู้นำมากขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดของกลุ่มแกนนำหลักของชุมชน บุคลิกของผู้นำแต่ละคน ที่นำไปสู่ความไว้วางใจในเวลาต่อมา
3. เกิดการผลิตซ้ำและต่อยอดอุดมการณ์การพัฒนา ว่าการต่อสู้จะต้องเกิดขึ้นในระดับชุมชน ด้วยการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง แต่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในวิถีทุนนิยม

ปัจจุบันร้านค้าชุมชนยังคงดำเนินการอยู่และเติบโตขึ้น จากเงินทุนเริ่มต้น ๓,๘๐๐ บาท เมื่อ ปี พ.ศ.๒๕๒๓ และผลการดำเนินการของร้านค้าชุมชนเฉพาะกำไรเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๕ สูงถึง ๑๕๐,๐๐๐ บาท มีสมาชิกทั้งที่อยู่ในบ้านโสกชุมพลและอีก ๔ หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง ได้แก่ บ้านสันติสุข นาโส หนองผือน้อย ท่าลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บ้านโสกชุมพลมีเพียง ๒ ครัวเรือนเท่านั้นที่ไม่เป็นสมาชิก เพราะเป็นเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้าน ร้านค้าชุมชนเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนลดการสูญเสียส่วนเกินออกไปในมิติของการบริโภค และยังทำให้ส่วนเกินเหล่านั้นตกอยู่กับชุมชน โดยการจัดสรรคืนสู่ชุมชนในรูปของเฉลี่ยคืนจากปริมาณการซื้อ และการปันผลหุ้นตามภาวะการประกอบการ

“ปีหนึ่งยอดขายสองล้าน สองล้านสอง สองล้านสาม ก็เพิ่งได้ตอนที่โรงสีขึ้นมา แต่ก่อนก็ไม่ได้หรอกครับ เพราะว่ามีคนมาดูงาน เขาก็มาใช้บริการ เป็นเหล้า เป็นน้ำมัน เป็นยา เขาก็มาบริการช่วงที่มีโรงสีเนี่ย ปรากฏว่าก็หลุดแสน แสนกว่านะกำไร ... เฉลี่ยคืนให้สองบาทเก้าสิบปันผลหุ้นให้ ๑๑ บาท...” (พ่อหมูน พลชัย)

หลังจากนั้น กิจกรรมการพัฒนาได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปี พ.ศ.๒๕๒๖ เกิดชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพรอำเภออุดรฯ โดยมีเจ้าหน้าที่จากโรงพยาบาลอำเภออุดรฯ เป็นพี่เลี้ยงที่สำคัญ และนำมาสู่การเปิดพรมแดนของหมู่บ้านเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระดับเครือข่าย ซึ่งมีสายใยความเป็นเครือข่ายชุมชนอยู่แล้ว จากความเชื่อและการสืบทอดผีปู่ตาาร่วมกัน

“ก็พวกผมเนี่ย มันมีญาติกันนะครับ บ้านโสก ท่าลาด บ้านกุดแดง พอตั้งชมรมแล้วก็เลยไปหาพี่หาน้อง ถามหาว่า ขาดนั้นมันเป็นอย่างไรหรือพอใหญ่ ผู้ยัง(มีชีวิตอยู่) เขารู้จักเขาก็บอก ... ตอนนั้นก็คิดว่าอยากได้ยามาไว้ใกล้ตัวตอนพวกผมเป็นเด็กน้อยนั้น เคยได้ใช้ยาสมุนไพรอยู่แล้ว มันเกิดมาพร้อมกับยาสมุนไพรอยู่แล้ว มันก็เลยติดมาแต่น้อย มีเค้ามานะแต่น้อยอยู่แล้ว พอทำมา ๒-๓ ปี เอ้! เราจะทำแต่ยาอยู่เนี่ยเราก็จะได้แต่ยาขึ้นมา เราได้ข้าว มันได้ข้าวขึ้นมา จะทำยังไง เอาไปขายเนี่ยมันก็ถูก มันก็ถูกเขาโกงตาชั่งด้วย กดราคา โกงตราชั่งเนี่ยเห็นชัด ๆ เลย ผมก็เห็น ผู้ใหญ่บ้านก็เห็น ทีมเดียวกันที่ไปด้วยกันเนี่ยก็เห็น สมมติว่าข้าวเรามันได้ ๗๖ เขาก็ถั่ง ๖๗ ผิดไปแล้วตั้ง ๑๐ กิโล ช่วงนั้นก็ไม่มีใครมีความรู้เรื่องตราชั่ง .. ก็เลยคิดกันว่าจะตั้งโรงสีแปรรูป ... ก็ต่างคนต่างคิดหลาย ๆ กันอยู่ละ ก็มีคนคัดค้าน แต่ว่าก็ต้องยอมรับเขา ก็มีขัดแย้งกันตลอด แต่ว่าก็ยังฟังเหตุผลกันได้อยู่ เขาก็ว่า ‘เรื่องตั้งโรงสีเนี่ย แม้แต่ยายกับน้องยังผัดกัน แล้วชมเราจะไม่ผัดกันหรือ’ ก็ต้องแฉเรื่องความโปร่งใส เรื่องเงินเรื่องทอง เรียกเขามาคุยกันว่าเงินมันได้มาเท่านี้ จ่ายไปเท่านี้ ก็ฟังเหตุผล...”

(พ่อหมูน พลชัย)

“ที่ผัดกันเพราะอะไร เพราะไม่มีระเบียบ ไม่ตั้งกฎกติกา ก็เลยผัดกัน ... ”

(พ่อสมหวัง)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนในระยะต่อมา ยังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ วิธีคิด การมองโลกของกลุ่มแกนนำ ซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพลทางความคิดในชุมชน ที่คำนึงต้นทุนทางด้านสุขภาพ การอนุรักษ์ต้นทุนทางด้านสิ่งแวดล้อมให้ชุมชนได้พึ่งพิง การอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาและเกื้อกูลกันตามกำลังความรู้ความสามารถ และที่ให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่อง คือ การสร้างจิตสำนึกของชุมชนที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน

“พอมาถึงชมรมรักษารักษาชาติเนี่ย พอได้ทำเรื่องยาขึ้นมาแล้ว มันก็เป็นเรื่องยาวก็เลยต่อมาว่า ถ้าเราทำเรื่องยาอย่างเดียวเนี่ยไม่พอหรอก เราต้องทำเรื่องอนุรักษ์ป่าไว้ ทำเขตทำแดนไว้ ก็เลยมาสืบสวนบ้านไหนมี ดอนอยู่ไหน เราก็มาจัดการอนุรักษ์ไว้ บวชป่าไว้ เอาต้นไม้ไปปลูกเสริมด้วยทำเป็นกิจกรรมของกลุ่ม ครั้นเราจะไปศึกษาเรื่องยา เราต้องไปศึกษาโน่นอยู่บนภูเขา ผมก็ว่าได้อยู่ แต่จะดียิ่งขึ้นเมื่อขอยุ่ใกล้ตัวเรา เอาป่ามาไว้ใกล้ ๆ เอามาสูดควัน ... ก็เลยเกิดการสำรวจขึ้น มันก็เป็นสิ่งดี ชมรมก็เลยมาคิดว่า ป่าเนี่ยมันอยู่ด้วยกันดี ต้นไม้น้อย ๆ ตอนหน้าแล้งมันก็ออกผลได้ ต้นไม้ใหญ่ ๆ มันก็ออกผลได้ ถ้าคนเราทำแบบนี้จะไม่ดีหรือ ผู้ใหญ่ก็อยู่ด้วยกันไปก็อย่าได้ว่ามีศักดิ์ศรีมีขีมีเยอะไร แต่ละคนต่างพึ่งพากัน คนน้อย ๆ เรียนไม่เก่ง ก็ต้องไปเรียนสี่ข้าวเป็น ขับริดเป็น คนที่เรียนเก่งจะมาเป็นคนขับริดมันก็เป็นไปได้ มันก็ต้องทำแบบอื่น อันนี้มันก็เกิดการโสกัน ก็เลยมาคิดว่าหากเราตั้งชมรมขึ้นมา เราจะ

ต้องซื้อชมรมว่าอย่างไร โอ้! ก็เป็นเดือนครึ่งกว่าจะได้ซื้อชมรมรักษัรรมชาติขึ้นมา ก็มี การคิดกันประมาณ ๓๐ กว่าชื่อ คนที่ตั้งชื่อนี้ได้เป็นเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลอุดรชุม เป็นเด็กผู้ น้อย ชื่ออย่างอื่นก็มีสิทธิ์เสนอขึ้นมา ชาวบ้านคิด ก็คิดแต่เป็นนาเป็นอะไรไป อยากเอา นามของนาของแต่ละคนแต่ละคนเข้ามา ทางเหนือจะมีนาวังโก้ หนองป่าตอง ทางใต้จะมี ทุ่งนาแดง ปรากฏว่าชื่อที่เกี่ยวกับทุ่งนาแดงเนี่ยหลาย เราก็มาวิเคราะห์กันว่า ครั้นชื่อทุ่ง นานาแดงเนี่ย คล้าย ๆ กับว่าทางราชการเนี่ยยังมองว่า แดง แดง แดง เนี่ย (หัวเราะ) ก็เลยมา ลงชมรมรักษัรรมชาติ ชื่อมันไม่ได้เกี่ยวกับอะไร เป็นกลาง ๆ ออกมา และก็สามารดังเป็น โยงเป็นโยออกมา ใครก็อยากเข้ามารักษัรรมชาติ” (พอมัน สามสิ)

กำเนิดโรงสีขานานาโส

“หลังจากนั้นหลังจากปี ๒๖ ก็มาทำเรื่องยา ยาสมุนไพร ทางกรุงเทพโดยอาจารย์รัชชัช ท่าน มีโครงการจะทำเป็นพันธุ์ไม้ เรียกว่าฟ้าป่าพันธุ์ไม้ มาทอดที่วัดท่าลาด แล้วก็เงินมาส่วน หนึ่ง ที่เป็นต้นไม้ก็แจกจ่ายกันไปให้กับสมาชิกของชมรม ส่วนเป็นเงินก็นำมาปรับ ที่นา ช่วงนั้นเรียกขานาแบบเกษตรผสมผสานก็ได้แนวคิดมาจากพ่อผู้ใหญ่วิบูลย์ เอาไปทำนา ก็มี ปลูกต้นไม้ก็มี หลังจากนั้นทางคณะกรรมการสมาชิกของหมู่บ้าน คิดกันว่าถ้าเราทำแต่ สมุนไพร ขายอย่างเดียว ก็คงไม่เป็นทางรอดของขานา ก็เลยมาคิดกันทำโรงสี ... คิดว่าการ รวมกันเป็นกลุ่ม ดูเหมือนว่าจะเป็นทางต่อยอดกับพ่อค้าคนกลาง คิดตอนแรกเคยคิดจะทำ ตอนหนึ่งแล้วมันไม่สำเร็จ เนื่องจากทางรัฐบาลเขามองพวกพ่อว่าเป็นคอมมิวนิสต์ก็เลยล้ม เลิกไปก่อน คิดว่าจะตั้งโรงสีรวม สีข้าวในบ้าน แกลบรำมาป็นแก่ชาวบ้าน ...ต้องมีโรงสีของ ตนเอง ไม่จ้างคนอื่นสี เพราะกลัวเขาจะดักเอาข้าวสารไว้มาก หรือเร่งเครื่องทำให้ข้าวหัก มี ปลายข้าวเยอะ ... ช่วงที่แรกตั้งมาที่ตั้งมานั้นมันก็ยากอยู่นะที่แรกนั้น ชาวบ้านเขากลัวจะพา เป็นคอมมิวนิสต์หมดบ้าน ถูกเขาเอาไปบอกรมที่บ้านสันติสุขโน้น ตอนไปชวนทำโรงสีเนี่ย ยากกว่าอย่างอื่น ถ้าไปช่วยทำกองทุนพัฒนาอื่น ๆ ก็พอง่ายอยู่ ...บ้านโสกชุมปูนเนี่ยแต่เดิม เลยมจาก ๒ ชุมชน บ้านไผ่ล้อม บ้านสร้างช้าง เป็นญาติกันมาตั้งแต่เก่าเลย ผมก็มีพี่มีน้อง พ่อหวังเนี่ยก็มีพี่มีน้อง ก็เลยไปว่าไปคุยกัน หลาย ๆ คนที่มาดูก็ว่า ทำไมจึงรวมตัวกันได้ ผม ก็บอกว่าเป็นคนเลือดตระกูลเดียวกัน ก็เพราะว่าเป็นคนที่เล้ามาจากที่นั่น ก็เลยคุยกันง่าย เป็น พี่เป็นน้อง เป็นน้ำเป็นอา ก็เลยคุยกันง่าย หลังจากนั้นมาแถวอื่นจึงเขามาเรื่อย ๆ ...แต่ก่อนเขา ก็พากันมองว่าบ้านโสกจะเป็นคอมมิวนิสต์...”

“โรงสีหลังแรก มีทุนสองแสนกว่าเป็นค่าโรงเรือน หาทุนมาจากชาวบ้าน อย่างคนที่ไม่มีเงิน ก็เอาข้าวมาเป็นหุ้น เงินก็ได้ ข้าวก็ได้ คนที่มีต้นไม้อยู่ตามหัวไร่ปลายนาอย่างพ่อสมหวัง เนี่ย เขาก็ตัดเอาไม้มาตีเป็นต้นทุน เอาต้นไม้มาเข้าหุ้น เอาต้นไม้มาปลูกโรงเรือน ก็ดีราคาให้ ตลาดเขาซื้อราคาเท่าใดก็ให้ราคาเท่านั้น ... ราคาหุ้นละ ๑๐ ตอนนั้น แต่ต้องลงหุ้นอย่างน้อย

คนละ ๑๐ หุ้น ตอนนั้นก็ยังพอได้จับเงินอยู่คนละร้อยสองร้อย ได้สองแสนห้า ... ช่วงที่มาตั้งโรงเรียนให้เนี่ยก็เป็นคนที่อยู่ท่ามกลางคนเชื่อใจเราเนี่ย ก็เป็นคนนครศรี ซึ่งมีจิตใจรักกลุ่มรักการรวมกลุ่มอยู่แล้ว ก็เลยถูกใจ มาคิดตั้งให้แล้วก็ผ่อนส่ง ไม่มีเงินสดให้เขาอะ ผ่อนส่งตัวโรงสี ไม่ได้จ่ายครั้งเดียว ค่าตัวเครื่องซื้อต่างหาก ผ่อนเป็นงวด ๆ ก็เอาเงินจากสมาชิกที่เอาข้าวมาสี สีแล้วก็ขาย ขายได้ก็เอาไปให้เขา ... แล้วก็ก็มีหมอซู แล้วก็คุณธวัชชัยเป็นผู้ประสานงานของโครงการสมุนไพรรักษาตัวเอง เขามีพรรคมีพวกมาก เป็นผู้มีอันจะกินแล้ว เอาเงินมาลงทุน จนกระทั่งเวลานี้ ก็ยังไม่เคยมาถามเอาหุ้นคืน ถ้าไรก็ได้เอาไป ให้ เพราะว่าพวกนี้มีอันจะกินอยู่แล้วเขาก็ให้ ส่วนปันผลเขาก็เอาไว้นี่ ให้โรงสีมีทุนดำเนินการต่อ ...”

การที่ชาวนาซึ่งทำนามาตลอดชีวิต มีแนวคิดที่ต้องการมีโรงสีของตนเอง เพื่อลดการเสียเปรียบจากระบบเศรษฐกิจภายนอก และสามารถทำให้แนวคิดดังกล่าวเป็นจริงได้และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนชาวนากว่า ๘๕ หมู่บ้าน ๑๕ ตำบล ๕ อำเภอ นั้นเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วยงาน องค์กร และบุคคล หลายฝ่าย ที่มีส่วนทำให้เกิดโรงสีนาโ

ทำไมต้องเป็นโรงสี ... แม้ว่าก่อนหน้านี้จะก่อตั้งโรงสี ชุมชนมีกิจกรรมการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งกิจกรรมเหล่านั้นช่วยให้ชุมชนลดการพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจภายนอกได้ในบางมิติ แต่ในระบบเศรษฐกิจหลัก คือ ข้าว ชุมชนยังคงเผชิญกับความเสียเปรียบ แต่การทำนาก็ยังคงต้องเป็นอาชีพหลักของชุมชนต่อไป ทั้งด้วยเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่พื้นที่ไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูกพืชชนิดอื่น นอกจากนี้ ข้าวยังเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิต เป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหาร

“ราคาข้าวขึ้นลง ไม่มีหลักประกันเลย ... ลองเทียบเอาราคาน้ำมันก็แล้วกัน สมัยก่อนราคาน้ำมันลิตรหนึ่ง ๔ บาท ข้าวเนี่ย ๔,๐๐๐ กว่า เดิมน้ำมันลิตรละ ๑๒ บาทกว่า ราคาข้าวก็ยัง ๔,๐๐๐ กว่า ... แต่ทำไมชาวนายังทำนาอยู่... มันเป็นอาชีพซึ่งเปลี่ยนไม่ได้ ผลผลิตของอาชีพก็คือข้าวเปลือก คือถ้าเราจะเปลี่ยนอาชีพของชาวบ้านเนี่ยมันคงไม่ได้หรอก ที่น้ำมันก็ต้องทำกันต่อ จะทำอะไรก็ยังหนีไม่พ้นการทำนา ชาวบ้านยังปักใจว่าแม้ไม่มีอะไรก็ยังมีข้าวกิน จะเห็นว่าในวัฒนธรรมอีสานเนี่ยจะมีขี้ผึ้ง แต่ภาคอื่นจะหายไปเกือบหมดแล้ว ถ้าขาดข้าวก็จะขาดไปทุกอย่าง รวมทั้งขาดความมั่นใจในตนเองด้วย คือมันต้องกินทุกวัน วันนี้มีข้าวถึงหนึ่งกินได้ ๓ วัน ต่อไปจะกินอะไรก็ต้องคิดแล้ว ก็ต้องข้าวอีกแหละ คือมันขาดความมั่นใจในการดำรงชีวิต ทำไมชาวบ้านเนี่ยต้องเก็บข้าวไว้กิน ถ้าทำอย่างนี้ระบบเศรษฐกิจ

ข้างนอกเขาบอกว่ามันล้ำสมัย ไม่ได้ คุณต้องเอาไปหมุน แต่ถ้าเศรษฐกิจแบบชาวบ้านเนี่ย มันใช้เลยแหละ มีภูมิคุ้มกันตัวเอง มีหลักประกัน...”

(พ่อวิจิตร บุญสูง)

การมีโรงสีของชาวนา จะช่วยลดการสูญเสียส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจหลักของชุมชนได้มากที่สุด และเป็นแนวทางการต่อสู้ที่มาจากฐานเดิมทางเศรษฐกิจของชุมชน การทำนาเป็นความรู้และความชำนาญการของชาวนา เป็นวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่แท้จริง (real economy) ของชุมชน โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีและชุมชน เป็นไปตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง คือ ชุมชนก็ยังดำรงอยู่ในฐานะของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในการผลิตที่เชื่อมต่อกับฐานของชีวิต ความรู้ และวัฒนธรรมของชุมชน ในขณะที่โรงสีทำหน้าที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจที่ทำให้กิจกรรมในระบบเศรษฐกิจเกิดขึ้นในระดับชุมชน และเป็นองค์กรที่เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจภายนอก

ดังนั้น โรงสี จึงเป็นแนวทางการต่อสู้ของชุมชนชาวนาที่ต้องการปกป้องส่วนเกินของตนเอง แต่การที่ชาวนาจะมีโรงสีเป็นเรื่องยาก เพราะขาดทั้งเงินทุนและขาดความรู้ แต่โรงสีนาไ้ก็เกิดขึ้นด้วยเงื่อนไข กลไก และกระบวนการ ดังนี้

๑) การระดมทุน

ทุน ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการก่อตั้งโรงสีชุมชนซึ่งเป็นธุรกิจที่ต้องการเงินทุนจำนวนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับความสามารถในการสะสมทุนของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระยะเริ่มต้นที่ไม่มีความช่วยเหลือทางด้านงบประมาณจากรัฐ ซึ่งกลุ่มแกนนำได้ใช้ความพยายามที่จะถ่ายทอดแนวคิดและแนวทางการพัฒนาออกไปสู่ชุมชนเครือข่ายอย่างกว้างขวาง ทั้งโดยการเข้าหากลุ่มผู้นำในชุมชนต่าง ๆ รวมทั้งการปราศรัย พูดคุยกับเพื่อนชาวนา เพื่อเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ออกไปสู่ชาวนาในบ้านโศกขุมปูนเองและชุมชนใกล้เคียงโดยรอบ ได้มองเห็นภาพของการพัฒนาเป็นภาพเดียวกัน และที่สำคัญที่สุดคือ ความเชื่อว่าการมีโรงสีจะนำประโยชน์มาสู่ชุมชนชาวนาและเข้าร่วมการพัฒนาในที่สุด

การระดมทุนครั้งแรกจากชุมชน ได้เงินเพียง ๑๐๐,๐๐๐ บาท แม้ว่าจะเป็นจำนวนที่น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณที่ลงทุนในการทำโรงสีตามกำลังการผลิต ๒๔ ตันต่อวัน คือ ๘๐๐,๐๐๐ บาท แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและความเชื่อมั่นของชุมชนที่มีต่อกลุ่มผู้นำและต่อแนวทางการพัฒนา ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมาจากรากฐานของความสัมพันธ์ของเครือข่ายชุมชนและประสบการณ์การพัฒนาที่ได้ดำเนินการร่วมกันมาก่อนที่จะทำโรงสี ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องเกษตรธรรมชาติ สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง ชุมมรวัชร์ธรรมชาติ เป็นต้น แต่บ

ประมาณในการลงทุนทำโรงสีอีก ๓๐๐,๐๐๐ บาทก็ยังคงเป็นปัญหาอยู่ต่อไป

นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน จากโครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเอง รัชชัย โตศิริตระกูล ซึ่งเข้ามาทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นบุคคลสำคัญที่เชื่อมโยงชุมชนชาวนาแห่งนี้เข้าสู่เครือข่ายความช่วยเหลือและการสนับสนุนขององค์กรภายนอกที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เช่น โครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเอง และมูลนิธิเด็กในรูปแบบของการซื้อขายข้าวล่วงหน้า ทำให้ปัญหาด้านทุนคลี่คลายลง นอกจากนี้กลุ่มแกนนำยังได้วิเคราะห์อย่างลุ่มลึกจากเงื่อนไขและวิถีของชุมชนว่า ทุนจากชุมชนจะเพิ่มขึ้นเมื่อชาวนาได้เห็นโรงสี ทำให้กลุ่มแกนนำตัดสินใจก่อสร้างโรงเรือนโรงสี ในขณะที่มีเงินทุนเพียง ๓๐๐,๐๐๐ บาท ด้วยกลไกภาคปฏิบัติการดังกล่าวได้เพิ่มอำนาจให้กับอุดมการณ์การพัฒนาและแนวทางพัฒนาของกลุ่มผู้นำที่มาจากความเชื่อมั่นของชุมชน

นอกจากนี้ ทุนอีกส่วนหนึ่ง มาจากการเสียดสที่ดิน เวลาและกำลังแรงงานของผู้นำและชาวบ้าน ทำให้สามารถแก้ไขข้อจำกัดในเรื่องทุนเริ่มต้นไปได้ และสามารถก่อตั้งโรงสีและดำเนินการได้เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๓๔ รวมเวลา ๑๐ เดือน

๒) การแสวงหาความรู้

การทำธุรกิจโรงสี เป็นความรู้และทักษะที่ชาวนาไม่เคยมีมาก่อน กลุ่มแกนนำได้เดินทางร่วมกัน เพื่อไปศึกษาโรงสีทั้งในด้านเทคนิคการแปรรูปและการศึกษาเพื่อหาช่องทางการตลาด และความเป็นไปได้ในการทำธุรกิจโรงสี การแสวงหาความรู้ดังกล่าว เป็นการแสวงหาความรู้ที่มาจากประสบการณ์จริง (direct exposure) โดยมีรัชชัย โตศิริตระกูล นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นพี่เลี้ยงและร่วมเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับชุมชน ความรู้และทักษะบางอย่าง เช่น เทคนิคการสีข้าว ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจของกระบวนการแปรรูปของโรงสี ชุมชนได้ส่งตัวแทนไปเรียนรู้และกลับมาเป็นช่างสี ในขณะที่ความรู้ที่จำเป็นอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ชุมชนเรียนรู้จากฐานของปัญหาในการดำเนินการโรงสีข้าวมาตลอดระยะเวลากว่า ๑๐ ปี เช่น การจัดโครงสร้างองค์กรของโรงสี การจัดระเบียบความสัมพันธ์กับชุมชน รัฐ และระบบเศรษฐกิจภายนอก โรงสีนาโส นับได้ว่าเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในมิติทางเศรษฐกิจ

บทที่ ๓

นัยของโรงสีนาโสดต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน

โรงสีนาโสด ได้ดำเนินการต่อเนื่องมาตลอดระยะเวลา ๑๒ ปี นับตั้งแต่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๔ จนถึงปัจจุบัน บทบาทและหน้าที่ของโรงสีไม่ได้ถูกออกแบบไว้ตั้งแต่ต้น หากแต่ได้มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาขึ้นมาจากปัญหาและความต้องการของชุมชน การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของโรงสีของการศึกษาในครั้งนี้ เป็นการพูดถึงโรงสีนาโสด ณ ปัจจุบัน ซึ่งในแต่ละบทบาทของโรงสี มีนัยต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน คือ

โรงสีนาโสด ในฐานะที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน

โรงสีนาโสด เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นในระดับชุมชน นับตั้งแต่การผลิต การแลกเปลี่ยน การจัดสรรผลประโยชน์เกิดขึ้นจากระบบเศรษฐกิจ และการบริโภคในส่วนที่เป็นการบริโภคเพื่อการลงทุน โดยมีเป้าหมายเพื่อรักษาส่วนเกินในระบบเศรษฐกิจชุมชน เพิ่มขนาดของส่วนเกิน ลดการเสียเปรียบให้กับระบบเศรษฐกิจภายนอก ในฐานะที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน โรงสีนาโสดมีการดำเนินการดังนี้ คือ

๑. ในด้านการผลิต การดำเนินการของโรงสีมีเป้าหมายที่สำคัญ ๔ ประการ คือ

๑) การปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิต ด้วยการให้ความรู้และทุนกู้ยืมเพื่อการผลิตในระยะสั้นและในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เช่น ชื้อโค กระบือ ปรับที่นา ชื้อปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น การส่งเสริมการปลูกข้าวปลอดสารพิษและข้าวอินทรีย์ เริ่มมีการส่งเสริมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ข้าวปลอดสารพิษ หมายถึงข้าวที่จะต้องไม่ใช้สารเคมี แต่ยังสามารถใช้ปุ๋ยเคมีได้ในอัตราไร่ละไม่เกิน ๑๐ กิโลกรัม ส่วนข้าวอินทรีย์เป็นข้าวที่ปลูกโดยไม่ใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมี แต่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดในการบำรุงดิน แม้จะทำให้ผลผลิตที่ลดลงในช่วงแรก แต่โรงสีก็ชดเชยให้ด้วยการรับซื้อในราคาที่สูงกว่าข้าวเคมีหรือข้าวทั่วไป และต้องใช้เวลาที่ต่อเนื่องอย่างน้อย ๓-๕ ปี จึงจะได้ผลผลิตเท่ากับการปลูกข้าวที่ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมี ซึ่งการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตและวิธีการผลิต ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสมัครใจของแต่ละครัวเรือน และเมื่อครัวเรือนพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต โรงสีก็จะส่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมกระบวนการออกไปให้ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนการผลิต และแนวทางปฏิบัติต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการควบคุมคุณภาพวัตถุดิบที่จะเข้าสู่โรงสีด้วย นอกจากนี้ ฝ่ายส่งเสริมยังใช้แนวทางการสร้างกลุ่มการเรียนรู้ เพื่อให้สมาชิกใหม่ได้เรียนรู้จากสมาชิกเก่าได้ตลอดเวลา โดยไม่ต้องรอหรือพึ่งพิงความรู้จากโรงสีหรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมเท่านั้น

การส่งเสริมให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ยังทำให้ชุมชนสามารถลดต้นทุนในการผลิต เช่น ลดและเลิกใช้ปุ๋ยเคมีหรือสารเคมี หรือความพยายามเปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตจากการใช้พลังงานมาเป็นการใช้แรงงานให้มากขึ้น เป็นต้น การดำเนินการดังกล่าวเกิดจากการสรุปบทเรียนของชุมชนจากประสบการณ์ในช่วงเวลาที่ชุมชนมุ่งเน้นการผลิตข้าวเพื่อการขาย โดยการลงทุนในด้านปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้นนั้น พบว่าขนาดของส่วนเกินที่ได้จากแบบแผนการผลิตที่ใช้ปัจจัยการผลิตแบบเข้มข้นน้อยกว่าขนาดของต้นทุนที่ใช้ในการผลิต จึงนำมาสู่ความพยายามของโรงสีที่จะต้องการให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชุมชน

“คือไปเป็นลูกค้า ธกส. ไปซื้อ ธกส. คือไปทำสัญญาเอาปุ๋ย แต่ว่าใช้เป็นเงิน ปรากฏว่าได้ขายคราวถึง ๒ ครั้ง (ปี) ถึงพอราคาปุ๋ยเขา ช่วงนั้นมีเกษตรมาแนะนำ ถ้าใส่มากก็จะงามมาก อย่างนั้นอย่างนี้เขาก็ออกไปพูดไปส่งเสริมไป แต่ว่าผู้ที่เราทำแล้วเนี่ย ไปขายให้เขาเนี่ยมันไม่คุ้ม มันได้แต่เฉพาะให้ ธกส.”

(พ่อหมูน พลชัย)

“... คำว่าเกษตรกรย้อนยุค ย้อนมาจากไหนครับ ย้อนมาจากพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้าของหมวดผมเนี่ยแหละครับ เกิดมาทำไมไม่เคยเอายา ไม่เคยเอาปุ๋ย เอาอะไรไปใส่ ก็เลี้ยงหมวดผมมาเป็นท้าวเป็นนาง พวกผมก็กลับมาคิดตรงนี้ ต่อไปนี่เลิกซะ เลิกใส่ปุ๋ยใส่ยา เลิกเป็นทาสมันซะ”

(พ่ออวน เทศไทย)

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากการใช้ปัจจัยการผลิตแบบเข้มข้น มาเป็นการปลูกแบบธรรมชาติ ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อลดต้นทุนทางด้านสุขภาพที่ชาวนาไม่ต้องรับสารพิษจากกระบวนการทำนา รวมทั้งยังเป็นการฟื้นฟูทุนทางด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ได้แหล่งอาหารตามธรรมชาติกลับคืนมา เช่น มีปลาในนา มีกบ มีเขียด มีผักพื้นบ้านที่ขึ้นตามทุ่งนา เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ลดการพึ่งพิงอาหารจากระบบตลาดได้อีกด้วย

๒) การจัดหาปัจจัยการผลิตในราคาที่ต่ำกว่าระบบตลาด

ในอดีต การพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากระบบตลาดเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ส่วนเกินจากชุมชนถูกดูดซับออกไป การที่โรงสีสามารถจัดหาปัจจัยการผลิตมาจำหน่ายให้กับชุมชนในราคาที่ต่ำกว่าระบบตลาดได้ โดยการประหยัดต้นทุนในการขนส่ง เช่น เมื่อนำข้าวไปส่งยังตลาดหรือผู้รับซื้อ ในตอนขากลับก็จะบรรทุกปุ๋ยอินทรีย์กลับมาด้วย โดยที่โรงสีไม่ได้คิดต้นทุนค่า

ขนส่ง นอกจากนี้ ผลผลิตจากโรงสี เช่น แกลบที่นำไปใส่ที่นา หรือปลายข้าวและรำที่ชาวบ้านนำไปเลี้ยงสัตว์ ยังเป็นปัจจัยการผลิตที่ชุมชนหาซื้อได้จากโรงสีในราคาที่ต่ำกว่าระบบตลาดอีกด้วย

“ดีละ ดีมาก อย่างเราอยากขายข้าว เรามีข้าวอยู่ เราก็เอาข้าวมานี้ เราไม่ได้เอาไปขายให้พ่อค้า ได้ความสะดวก เราอยากได้แกลบเราก็มาซื้อจากที่นี่ไป รำเราก็ได้มาซื้อนี่ พวกปลายข้าวเลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ ดี รู้สึกว่าดี ดีมาก ... บัญชีก็เขาให้เราขายให้สมาชิก เขาเอามาจากที่อื่น เอามาขายให้สมาชิก เวลาเอาข้าวลงไป เขาก็เอาจี๊โก๋ขึ้นมา ...” (บัวทอง บุญศรี)

๓) การควบคุมคุณภาพข้าว

การคัดพันธุ์ข้าว เป็นมาตรการที่สำคัญในการควบคุมคุณภาพขั้นต้นของวัตถุดิบที่จะนำไปแปรรูป พันธุ์ข้าวที่ดีจะต้องปลูกในแปลงนาที่ได้มาตรฐานและมีการดูแลที่เข้มงวดกว่าแปลงนาทั่วไป และจะต้องไม่มีการปลอมปนข้าวพันธุ์อื่น ซึ่งโรงสีจะส่งเสริมให้เกษตรกรบางรายเป็นผู้ผลิตและคัดพันธุ์ และรับซื้อในราคาที่สูงกว่าข้าวทั่วไป ส่วนชาวนาทั่วไปสามารถนำข้าวมาแลกกับข้าวพันธุ์ได้ในอัตราข้าวทั่วไป : ข้าวพันธุ์ คือ ๑ : ๒ กิโลกรัม และส่งเสริมให้เปลี่ยนข้าวพันธุ์ทุก ๓ ปี ซึ่งมาตรการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อชาวนาและโรงสีเอง คือ ทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาดี และโรงสีมีวัตถุดิบที่มีคุณภาพ และเมื่อนำไปแปรรูปก็จะขายได้ราคาดีกว่า และมีผลกำไรที่สามารถจัดสรรคืนสู่ชุมชนได้มากขึ้น

“ช่วงมีโรงสีเนี่ย พวกกันคิดว่าข้าวที่เป็นพ่อพันธุ์เนี่ยเราจะคัดเอา ส่วนมากจะเป็นพวกส่งเสริม มีกรรมการส่งเสริมอยู่ที่นี้ จะให้แต่ละเจ้าคัดเอาพันธุ์ของตัวเองมาขายที่นี้ แล้วก็เก็บไปเป็นพันธุ์... ที่นี้ก็จะมีคนชำนาญทางข้าวมาคู่ว่าจะทำเป็นพันธุ์ได้ไม่ ถ้าไม่ทำเป็นพันธุ์ข้าวได้ก็จะไม่ให้ไปเป็นพันธุ์ แต่ว่าคัดจากสมาชิก ส่วนมากจะคัดเอาจากสมาชิกที่ทำเกษตรอินทรีย์ อย่างของพ่อเนี่ยเมื่อปีกลายก็มาได้ มันผสมกันหลาย ... เปลี่ยนข้าวพันธุ์ก็ ๓ ปีก็ค่อยเปลี่ยนที่” (พ่อหมูน พลชัย)

ดังนั้น การควบคุมคุณภาพข้าว เป็นอีกมาตรการหนึ่งที่จะทำให้มูลค่าของข้าวเปลือกเพิ่มขึ้นและมูลค่าดังกล่าวจะตกอยู่กับทั้งชาวนา ชุมชน และโรงสี นอกจากนี้ โรงสียังได้ให้คำแนะนำและช่วยเหลือให้ชาวนาเก็บเกี่ยวในช่วงเวลาที่คุณภาพของข้าวจะดีที่สุด คือ เมื่อข้าวเป็นสีเหลืองกล้วยหรือสีพลับพลึง และหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วควรตากไว้ไม่เกิน ๓ แดด นอกจากนี้ ในกรณีของข้าวปลอดสารพิษและข้าวอินทรีย์ ซึ่งมีการควบคุมคุณภาพข้าวในระดับที่เข้มข้นขึ้น เพื่อให้เป็นไปมาตรฐานที่องค์กรรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์กำหนด (มกอ.) โดยที่โรงสีใช้มาตรการ

ควบคุมทางสังคมมากกว่าการตรวจสอบทางวิทยาศาสตร์ เช่น ใช้ระบบสมาชิกดูแลและตรวจสอบภายในกลุ่ม การสร้างความรู้ถึงการเป็นเจ้าของร่วมกันที่จะต้องทำตามแนวทางหรือข้อกำหนดร่วมกัน และหากมีการฝ่าฝืน ก็จะมีการลงโทษตามวิถีของชุมชน เช่น การชูปรับนินทา การเป็นกรณีตัวอย่างที่ถูกล้อเลียน (Humor) ซึ่งมาตรการต่าง ๆ เหล่านี้ มีนัยสำคัญต่อความยั่งยืนของโรงสีและชุมชน

“พอเป็นสมาชิก เขาตรวจแปลงผ่าน ตรวจระบบการผลิตผ่าน ถึงจะรับซื้อได้ ไม่ใช่อยู่ ๆ เราจะมาแอบอ้าง แล้วถ้าผ่านแล้วเราจะแอบไปใส่ปุ๋ยใส่ยาอะไรอย่างนี้ ถ้าเขาแอบเราไม่มีโอกาสรู้ ถ้าสมาชิกอย่างนั้นจะถูกฟ้อง ชาวบ้านด้วยกันเนี่ยฟ้อง ส่วนมากจะฟ้องกัน ... แต่บางคนก็ไม่ได้ถูกฟ้องหรอก มาบอกเองเลยก็มีว่าแม่บ้านกลัวไม่ได้ ก็เลยใส่ปุ๋ย เขามาบอกเองเลย คือเขารู้ว่าถึงเขาปล่อยไว้แล้วมาแอบอ้างเนี่ย รู้ทีหลังเพราะเพื่อนมาบอก นาใกล้ ๆ กันมาบอก เขาจะอายกว่า ผู้ว่าตัวเองดีกว่า...” (พ่อวิจิตร บุญสูง)

“คือ...คือว่าแรก ๆ เนี่ยจะไม่ยากอะไรนะ เห็นเขาทำแล้วนะ ซื้อข้าวมาแล้วก็ใส่ข้าวไปขาย แต่พอมาทำแล้วรู้สึกว่ ถ้ารู้อย่างนี้มาก่อนหน้านี้นะ ก็คงจะทำได้เหมือนกับคนที่อื่นที่มากูทีนี้แหละ โอ๊ย! คิดว่าจะทำง่าย ๆ พอมาแล้วทำไม่ได้ง่าย ๆ หรือ ... มันก็มีปัญหาตั้งแต่ข้าวเปลือกแหละ ถ้าซื้อข้าวเปลือกจะต้องรู้จักจัดการข้าวเปลือก ต้องรู้เปอร์เซ็นต์ของข้าวเปลือก ว่าข้าวเปอร์เซ็นต์ดีไหม มีความชื้นไหมจะเก็บข้าวที่เปอร์เซ็นต์ เข้ามาที่เปอร์เซ็นต์ ต้องรู้ และมีความซื่อสัตย์ ถ้าสมาชิกมีความซื่อสัตย์กันทั้งหมด มันก็ง่าย ... เอาข้าวมาขายเป็นร้อยกระสอบเนี่ย เราก็ตรวจ จริง ๆ แล้วเราก็ไม่ได้ตรวจทั้งหมดหรอก แต่มันบังเอิญไปเจออยู่ที่กระสอบมันพอดีพอเหมาะ ก็ซื้อข้าวในราคาแพงไป แต่ข้างในอาจจะไม่ดีอะไรแบบนี้ ... แรก ๆ นี้นะ ชาวบ้านก็อย่างที่ผมว่า ใครทำอะไรก็รู้จักกันหมด พอมีคนในตำบลนี้เรามีสมาชิกอยู่เกือบทุกหมู่บ้าน แล้วก็หลายหมู่บ้าน เกือบ ๑๑ ตำบล แรก ๆ ก็ชาวบ้านคนที่ทำไม่ดีก็มี ที่ปนทรายมากก็มี ปนเก็นไปยังงี้เราก็หัก ยกตัวอย่าง อย่างพ่อปัญญา (ชื่อสมมติ) เนี่ยเป็นคนที่มีข้าวเยอะ แล้วก็เป็นผู้นำในหมู่บ้าน ก็เอามาขายเอาทราย เอาอะไร คล้าย ๆ กับละอองข้าวปนมาเยอะ เราก็มาตรวจดูปรากฏว่าเจอปัญหาเราใช้ ๑ กระสอบเนี่ยเอาที่ร่อนสีเขียวๆ เนี่ยร่อนออกได้ ๓ กิโลกว่า ๆ ที่ปนมาก็หักไปตามนั้นแหละ แต่ทำได้ทีเดียว คือชาวบ้านมาขายข้าวก็โอ้ยข้าวพ่อปัญญา ถ้าใครเอาข้าวมาขายก็ว่าจะเป็นแบบข้าว พ่อปัญญาไหม ใครก็พ่อปัญญา พ่อปัญญา เต็มไปหมดเลย”

(พ่อมัน สามสี)

“ถ้าคนที่มีความใจเป็นธรรมะ ไม่หลอกไม่โกงใคร เขาจะบอกว่า เขาส่วนนี้ใส่ปุ๋ย ข้าวส่วนนี้ไม่ใส่ปุ๋ย...”

(พ่อแสวง ป้อมเขต)

๔) ส่งเสริมการเอื้ออยู่เอื้อกิน

แม้ว่าโรงสีจะรักษาส่วนเกินทางเศรษฐกิจไว้ให้กับชุมชนได้ในระดับหนึ่ง แต่ขนาดการผลิตที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิต คือ ประมาณ ๑๐ - ๒๐ ไร่ และจากที่ทำการผลิตได้เพียงปีละครั้ง เนื่องจากพื้นที่การเพาะปลูกไม่มีระบบชลประทาน ทำให้ปริมาณผลผลิตที่ได้รับไม่สามารถครอบคลุมกับรายจ่ายในชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตได้ รวมทั้งข้าวที่ผลิตได้ต้องยังต้องแบ่งไว้เพื่อการบริโภคของครัวเรือนอีกส่วนหนึ่ง ทำให้เกิดการฟื้นฟูและสืบทอดวิถีชีวิตแบบเอื้ออยู่เอื้อกินขึ้นด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ การบริโภคที่คำนึงถึงสุขภาพ และลดการพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีพจากระบบตลาด

๒. ในด้านการแลกเปลี่ยน

โรงสีจะรับซื้อข้าวจากชุมชนในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด ณ ขณะนั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการจัดสรรผลประโยชน์อีกรูปแบบหนึ่งที่ชุมชนจะได้รับจากโรงสี คือ

- ข้าวเหนียวและข้าวหอมมะลิทั่วไป รับซื้อจากสมาชิกสูงกว่าราคาตลาดอีกตันละ ๑๖๗ บาท ส่วนผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก จะรับซื้อเท่ากับราคาตลาด
- ข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ
รับซื้อจากสมาชิกในราคาสูงกว่าราคาตลาดของข้าวหอมมะลิทั่วไป ตันละ ๒๕๐ บาท
- ข้าวหอมมะลิอินทรีย์
รับซื้อจากสมาชิกในราคาประกัน ตันละ ๑๐,๐๐๐ บาท

ทั้งนี้ โรงสีจะรับซื้อข้าวจากชุมชนใน ๒ ลักษณะ คือรับซื้อจากชาวนาโดยตรง และ การรับซื้อจากกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย

๑) การรับซื้อจากชาวนาโดยตรง

การมีโรงสีในชุมชน จะทำให้ลดต้นทุนการขนส่งในการนำข้าวไปขายของชาวนา ซึ่งในอดีตจะต้องนำไปขายในเมืองซึ่งจะต้องเสียค่าระวางในอัตรากระสอบละ ๑๐ บาท แต่ในปัจจุบันชุมชนสามารถบรรทุกใส่รถอีแต่นมาส่งให้กับโรงสีได้ด้วยตนเอง หรือหากมีข้าวจำนวนมากและไม่มีรถ โรงสีก็จะให้รถบริการไปขนข้าวจากยุ้งฉางของสมาชิก นอกจากนี้ การขายข้าวให้กับโรงสีนาโส ชุมชนเชื่อว่าจะไม่ถูกโกงน้ำหนัก เพราะชาวนาที่นำมาข้าวมาขายจะมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการรับซื้อข้าวของโรงสี ตั้งแต่การตรวจสอบคุณภาพข้าว การวัดความชื้น การ

ปลอมปน เปอร์เซนต์ข้าว และการชั่งน้ำหนัก นอกจากนี้ ชุมชนยังรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจต่อรองมากกว่าไปขายให้กับพ่อค้าหรือโรงสีเอกชน

“...ทำไมยังงั้น จะหลีกเลี่ยงจากพ่อค้าคนกลาง ทำไมยังงั้นชาวบ้านจะขายข้าวให้ชาวบ้าน ก็มาคิดกันตรงนี้ ผมก็มาชั่งข้าว ก็ใส่เล็ชขาด กางเกงขาดมาชั่ง ถือว่าผมเป็นชาวบ้านร้อยเปอร์เซ็นต์”
(พ่ออวน เทศไทย)

“...ขายให้พ่อค้า ข้าวดีเขาก็ให้เท่านั้น ข้าวไม่ดีเขาก็ให้เท่านั้น มาขายอยู่นี้ ถ้าข้าวเราดี มันก็ได้มากกว่า แล้วอีกอย่างมันก็เป็นชาวบ้านเหมือนกัน ก็พูดก็คุยกันได้มีเงินไม่ยากกัน ...”
(พ่อสี ทองน้อย)

๒) การรับซื้อจากกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย

กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย เกิดจากการรวมตัวกันของครัวเรือนชาวนาที่กระจายตัวอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งในอดีตได้นำข้าวมาขายให้กับโรงสีโดยตรง ในระยะต่อมา ชุมชนเหล่านี้มีความเข้มแข็งขึ้น รวมทั้งยังได้รับประสบการณ์การพัฒนาจากโรงสี และการมีแหล่งทุนและความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ทำให้ชาวนาซึ่งอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายขึ้นมา ซึ่งในปัจจุบันมีถึง ๙ กลุ่ม แบ่งออกเป็นกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายที่มีโรงสี ๒ กลุ่ม คือ โรงสีปากเรือ โรงสีสงเปือย และกลุ่มเกษตรกรที่รวบรวมข้าวให้โรงสี อีก ๕ กลุ่ม คือ กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายบ้านกุดหิน กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายบ้านยางเดี่ยว กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายบ้านสร้างช้าง กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายบ้านทุ่งไต้ และกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายบ้านไทยเจริญ

เครือข่ายความสัมพันธ์ในกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างโรงสีกับกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย ก่อให้เกิดผลดีทั้งต่อกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย โรงสี และชุมชน คือ ในกรณีของความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายที่มีโรงสี จะมีความช่วยเหลือกันในเรื่องการรับซื้อข้าวจากชุมชน ทำให้โรงสีมีแหล่งระบายข้าวที่รับซื้อไว้เกินความต้องการในการแปรรูปไปให้กับโรงสีชุมชนอีกแห่งหนึ่งที่ขาดวัตถุดิบ การที่โรงสีต้องซื้อข้าวแม้จะเป็นปริมาณที่สูงกว่าปริมาณการแปรรูป ก็เพื่อต้องการช่วยเหลือชุมชนและจะไม่ผลักดันให้ชุมชนต้องไปพึ่งพิงโรงสีเอกชน นอกจากนี้ ความร่วมมือดังกล่าวยังก่อให้เกิดช่องทางการตลาดร่วมกัน เช่น ในกรณีที่มีการสั่งซื้อข้าวสารในปริมาณที่เกินกว่ากำลังการผลิตและไม่สามารถผลิตได้ทันตามกำหนดเวลา ก็จะขอให้โรงสีชุมชนอีกแห่งหนึ่งเป็นผู้แปรรูป ทั้งนี้การที่ความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นได้เนื่องจากโรงสีชุมชนทั้ง ๑ แห่ง เป็นโรงสีที่แปรรูปข้าวในคุณภาพและมาตรฐานเดียวกัน

“คือชาวบ้านเขาซื้อเปลือกใส่ลงไว้ แล้วเขาไม่มีที่ขาย เขาก็ส่งมาที่นี่ แล้วก็กลุ่มที่มีโรงสีก็มี เราได้ตลาดเราก็กินถึงกัน เพราะว่าข้าวอยู่ในลักษณะแบบเดียวกัน ...”

(พอมัน สามสี)

นอกจากนี้ เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีนาโสดกับกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายที่เป็นผู้รับซื้อข้าวให้กับโรงสีนาโสด ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน ดังนี้ คือ กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย จะทำหน้าที่เป็นผู้รวบรวมข้าวเพื่อป้อนเข้าสู่โรงสี โดยจะเก็บสำรองข้าวไว้ในยุ้งฉางของกลุ่ม ทำให้โรงสีมีวัตถุดิบเพียงพอและสอดคล้องกับความต้องการของตลาด นอกจากนี้ กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย ยังช่วยลดต้นทุนการผลิตและการบริหารจัดการ เช่น โรงสีนาโสดไม่จำเป็นต้องสำรองข้าวในปริมาณที่สูงกว่าปริมาณที่จะแปรรูป เพราะจากเดิมที่โรงสีจะต้องสำรองข้าวไว้ในปริมาณที่สูงนั้น โรงสีจะต้องมีเงินหมุนเวียนจำนวนมาก และเงินหมุนเวียนเหล่านี้ โรงสีต้องมีต้นทุนเพิ่มขึ้นเป็นค่าดอกเบี้ยเงินที่กู้มาเป็นทุนหมุนเวียน นอกจากนี้ ยังเป็นการประหยัดค่าจ้างแรงงาน ซึ่งหากโรงสีนาโสดสำรองข้าวไว้ด้วยตนเอง ก็จะมีค่าแรงงานเป็น ๒ เท่า คือ ค่าแรงงานที่ต้องขนข้าวเปลือกไว้ในฉาง และขนจากฉางไปแปรรูป แต่การสำรองข้าวไว้ในฉางของเกษตรกรเครือข่าย โรงสีนาโสดจะเสียค่าจ้างแรงงานเพียงครึ่งเดียว คือ ขนข้าวจากรถบรรทุกไปแปรรูปเท่านั้น ในขณะที่กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์ที่จะทำให้ชุมชนและองค์กรชุมชนแต่ละแห่งมีความเข้มแข็งขึ้นและพึ่งพิงตนเองได้

“ทางกลุ่มทำนาโสดเนี่ยมันเป็นเรื่องธุรกิจ คำว่าเรื่องธุรกิจเนี่ย ถ้าเทียบก็เหมือนงานช่างสุรินทร์ มันใหญ่เกินไป แล้วชาวบ้านอย่างพวกผมก็จะทำเรื่องตลาดไม่เป็น การค้าไม่เป็น ถ้าทำเรื่องธุรกิจหมวดผมมันไปไม่ได้ เพราะความรู้แค่ ป.๔ พวกผมตาต้า ๆ เนี่ย ไม่มีหัวคิด ปัญญาจะคิดหุรอก ก็เลยทำตัวนี้ ... เพราะถือว่ากลุ่มทำนาโสดเนี่ยเราถือเขาเป็นพ่อ หมวดผมเป็นลูก เขาเป็นอ้าย หมวดผมเป็นน้อง เขาจะไปไหนเขาก็ชวน ‘พ่อวิษ พ่ออวน ไปเด้อ’ ก็ได้ไปเรียนรู้ด้วยได้รู้จักว่าการพึ่งตนเองมันเป็นยังไง” (พ่ออวน เทศไทย)

ทั้งนี้ โดยที่กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย ยังได้รับผลตอบแทนในเชิงเศรษฐกิจจากโรงสีนาโสด เช่นในกรณี ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โรงสีนาโสดมีแผนที่จะจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย ซึ่งเป็นจำนวนที่เพิ่มขึ้นจากในอดีต ดังนี้

“สำหรับกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายที่มีนางข้าว โรงสีจะรับซื้อในที่สูงกว่าราคาตลาด ๒๐๐ บาท/ตัน และหากกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายนำข้าวมาส่งเอง จะได้รับค่าขนส่งอีกตันละ ๕๐ บาท ... ในกรณีของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรที่รวบรวมข้าวเปลือกให้กับโรงสี จะได้รับค่าประสานงานตันละ ๕๐ บาท และประกันการปันผลให้อีกตันละ ๕๐ บาท เมื่อสิ้นปีบัญชีและผลประกอบการของโรงสีมีกำไร...และในกรณีของกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรบ้านกุดหิน ซึ่งเป็นนางเก็บข้าว

เกษตรกรอินทรีย์ที่ได้รับการรับรอง และข้าวเกษตรกรอินทรีย์ที่อยู่ในระยะปรับเปลี่ยนจะได้รับค่าตอบแทนเป็นค่าบริหารจัดการตันละ ๑๐๐ บาท และเงินของกองทุน Fair Trade เมื่อสิ้นปีบัญชีอีกตันละ ๓๐๐ บาท”

นอกจากนี้ ชุมชนเองยังได้รับประโยชน์จากความสะดวกที่สามารถขายข้าวให้กับกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายได้ในเงื่อนไขของคุณภาพและราคาเดียวกับเมื่อนำมาขายที่โรงสีนาโสด ซึ่งจะทำให้ชาวนาประหยัดค่าขนส่งและเวลาอีกด้วย

๓. การจัดสรรผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจชุมชน

จากผลประกอบการของโรงสีนาโสดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ – ๒๕๔๔ มีกำไรจำนวนทั้งสิ้น ๔,๑๕๑,๗๐๔.๗๒ บาท ซึ่งกำไรดังกล่าวได้ถูกจัดสรรออกไปในหลายลักษณะ (ดังปรากฏในตาราง ๑) คือ

๑) การปันผลตามหุ้น

เป็นการปันผลกำไรแก่สมาชิกผู้ถือหุ้นในโรงสี ตามจำนวนหุ้นของแต่ละครัวเรือน ซึ่งตั้งแต่เริ่มดำเนินการจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๔ จำนวนเงินที่ปันผลตามหุ้นทั้งสิ้น ๕๖๑,๒๗๗.๖๒ บาท ซึ่งสมาชิกที่ถือหุ้นมีทั้งชุมชน ชุมชนเพื่อนธรรมชาติซึ่งเป็นกลุ่มผู้บริโภคที่ซื้อหุ้นตั้งแต่ครั้งแรก เพื่อต้องการให้เป็นเงินทุนในการก่อตั้งโรงสีชุมชน และดอกผลจากเงินหุ้นดังกล่าว ชุมชนเพื่อนธรรมชาติได้ฝากไว้ในธนาคารชุมชนเพื่อเป็นทุนหมุนเวียนในการดำเนินการของโรงสี สมาชิกอีกส่วนหนึ่งได้แก่ข้าราชการในพื้นที่ที่ต้องการส่งเสริมองค์กรของชุมชน

๒) การปันผลเฉลี่ยคืน

เป็นการปันผลกำไรคืนให้กับชาวนาหรือกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรตามปริมาณข้าวที่นำมาจำหน่ายให้กับโรงสี และตามชนิดของข้าวที่นำมาจำหน่าย การจัดสรรผลประโยชน์ในรูปแบบของการปันผลเฉลี่ยคืนนี้ เริ่มจัดสรรให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๓๕๘,๖๔๘.๘๐ บาท ทั้งนี้ โดยที่ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และ ๒๕๔๐ เฉลี่ยคืนตันละ ๑๐๐ บาท และปี ๒๕๔๑ ตันละ ๒๐ บาท แต่ในปี ๒๕๔๑, ๒๕๔๒ และ ๒๕๔๕ ไม่สามารถปันผลเฉลี่ยคืนได้ เนื่องจากประสบภาวะขาดทุนและมีกำไรไม่มาก

๓) โบนัสกรรมการ

โรงสีนาโสดบริหารงานในรูปแบบของคณะกรรมการ ซึ่งประกอบไปด้วยประธาน รองประธาน เจริญญิก และกรรมการ รวมทั้งสิ้น ๑๕ คน องค์ประกอบของคณะกรรมการมาจากผู้นำชุมชน นักพัฒนาและข้าราชการในท้องถิ่น คณะกรรมการดังกล่าวมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบกิจ

การโดยรวม ตรวจสอบการทำงานของฝ่ายต่าง ๆ กำหนดนโยบายและแก้ไขปัญหาตามอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ โดยจัดให้มีการประชุมทุก ๒ เดือน ภายในคณะกรรมการดังกล่าวจะมีการแบ่งหน้าที่อย่างไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ตามความชำนาญการของแต่ละฝ่าย โดยกรรมการที่มาจากชุมชนจะทำหน้าที่บริการกิจการภายใน ในขณะที่นักพัฒนาและข้าราชการในพื้นที่ จะทำหน้าที่เชื่อมโยงธุรกิจชุมชนกับภายนอก

๔) กองทุนสวัสดิการชุมชน

โรงสีได้จัดสรรผลกำไรส่วนหนึ่งเพื่อเป็นกองทุนสวัสดิการชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย เป็นสวัสดิการในด้านการรักษาพยาบาล สงเคราะห์ผู้ยากจนและคนชรา สนับสนุนเป็นทุนการศึกษา ช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิต ส่งเสริมการปรับเปลี่ยนการผลิต กิจกรรมพัฒนาชุมชน สนับสนุนการสร้างภูมิปัญญาไทย การประกันอุบัติเหตุ แก่เจ้าหน้าที่ พนักงาน และคณะกรรมการ รวมเป็นเงินกองทุนทั้งสิ้น ๕๓๓,๖๖๕.๒๑ บาท

๕) ทุนสะสม

เป็นการจัดสรรเงินกำไรส่วนหนึ่งเพื่อเป็นทุนสะสมในส่วนของโรงสี ซึ่งข้อมูล ณ ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ มีทุนสะสมทั้งสิ้น ๑,๕๖๕,๖๘๑.๔๒ บาท

ตาราง ๑ การจัดสรรประโยชน์จากโรงสี

ปี พ.ศ.	ปันผลตามหุ้น	ปันผลเฉลี่ยคืน	โบนัสกรรมการ	กองทุนสวัสดิการ	ทุนสะสม	รวม
๒๕๓๖	๘๔,๒๕๐.๓๕ (๓๕.๐๐ %)	- -	๑๑๘,๐๐๖.๕๔ (๔๕.๐๐%)	๔,๘๑๖.๕๕ (๐๒.๐๐ %)	๓๓,๓๑๖.๑๖ (๑๔.๐๐ %)	๒๔๐,๘๘๙.๖๘ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๓๗	๖๓,๖๖๔.๕๗ (๒๐.๐๐ %)	- -	๑๓๕,๕๒๓.๘๘ (๕๒.๐๐%)	๑๐,๑๔๕.๖๕ (๐๓.๐๐ %)	๘๔,๕๘๐.๓๑ (๒๕.๐๐ %)	๓๙๙,๙๑๙.๔๑ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๓๘	๑๑๓,๐๕๕.๔๘ (๒๐.๐๐ %)	- -	๓๓,๒๓๓.๘๘ (๕๒.๐๐%)	๓๓,๒๓๓.๘๘ (๐๓.๐๐ %)	๑๑๓,๐๕๕.๔๘ (๒๕.๐๐ %)	๓๙๒,๕๘๓.๖๒ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๓๙	๑๕๒,๕๕๘.๐๐ (๒๐.๐๐ %)	๑๕๐,๓๔๘.๐๐ (๒๕.๐๐ %)	๓๖,๓๐๐.๐๐ (๑๐.๐๐%)	๓๖,๓๐๐.๐๐ (๑๐.๐๐ %)	๒๖๓,๐๔๖.๐๖ (๓๕.๐๐ %)	๖๐๔,๕๐๒.๐๖ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๔๐	๑๓๖,๖๔๓.๐๐ (๑๐.๘๕ %)	๑๔๒,๒๑๕.๐๐ (๐๘.๓๓ %)	๑๖๒,๑๘๘.๐๐ (๑๐.๐๐%)	๓๒๔,๓๓๓.๐๐ (๒๐.๐๐ %)	๘๖๖,๔๕๘.๓๕ (๕๐.๓๔ %)	๑,๖๒๗,๘๒๗.๓๕ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๔๑	-	-	-	-	-	- ๓๓๕,๓๒๓.๕๕
๒๕๔๒	๓๘,๑๓๓.๔๘ (๕๐.๐๐ %)	- (๐๐.๐๐ %)	- (๐๐.๐๐%)	- (๐๐.๐๐ %)	๓๘,๑๓๓.๔๘ (๕๐.๐๐ %)	๗๖,๒๖๖.๙๖ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๔๓	๘๐,๕๔๓.๕๐ (๓๒.๕๕ %)	๓๐,๓๑๘.๘๐ (๒๘.๒๕ %)	๓๓,๓๓๖.๘๕ (๑๕.๐๐%)	- (๐๐.๐๐ %)	๖๐,๓๑๘.๖๐ (๒๔.๒๕ %)	๒๐๔,๕๑๘.๗๕ (๑๐๐.๐๐ %)
๒๕๔๔	๑๘๓,๕๐๕.๒๐ (๒๒.๑๓ %)	๓๕๕,๓๖๓.๐๐ (๔๑.๕๕ %)	๑๒๓,๑๒๓.๐๓ (๑๐.๐๐%)	๘๓,๓๓๘.๐๕ (๑๕.๐๐ %)	๕๒,๓๓๘.๑๕ (๑๐.๘๕ %)	๘๙๕,๔๖๘.๔๑ (๑๐๐.๐๐ %)
รวม	๕๖๑,๒๓๓.๖๒	๕๕๘,๖๔๘.๘๐	๓๓๐,๑๕๕.๒๒	๕๓๓,๖๖๕.๒๑	๑,๕๖๕,๖๘๑.๔๒	๔,๑๕๑,๖๐๔.๓๒

ที่มา คัดแปลงมาจากตารางแสดง “การจัดสรรกำไร ชุมมทรัพย์ธรรมชาติ
(กลุ่มเกษตรกรทำนาโน)”

ผลกำไรจากการประกอบการที่ถูกจัดสรรออกไปในลักษณะต่างๆ ในอีกด้านหนึ่ง
หมายถึง ส่วนเกินจากระบบเศรษฐกิจชุมชนที่โรงสีสามารถสร้างและรักษาไว้ให้กับชุมชนได้

โรงสีนาโสในฐานะที่เป็นองค์กรธุรกิจชุมชน

๑) โครงสร้างองค์กร

การจัดโครงสร้างของโรงสีนาโสเป็นแบบองค์กรทันสมัย มีการกำหนดบุคคลหน้าที่และอำนาจการตัดสินใจที่แน่นอน ไม่ใช่องค์กรแบบอาสามัคร แต่ในทางปฏิบัติคือร่วมกันตัดสินใจ ซึ่งเป็นระบบที่ลดความเสี่ยง แม้ว่าในทางนิตินัย ตำแหน่งต่าง ๆ จะมีช่วงชั้นและความแตกต่างกันในฐานะและอำนาจ (hierarchy) ก็เพียงเพื่อเหตุผลในทางนิตินัย เช่น ในการทำนิติกรรมสัญญาต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติกลุ่มแกนนำมีความสำคัญเท่ากันตามวิถีของชุมชน

๒) การบริหารจัดการ

หลักการดำเนินการของโรงสีนาโสในฐานะที่เป็นธุรกิจชุมชนไม่ใช่ธุรกิจเอกชน คือ

- การคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนมากกว่าความเติบโตขององค์กรโรงสี แต่โรงสีจะต้องเลี้ยงตัวเองได้
- การแสวงหาความเชี่ยวชาญในส่วนที่ชุมชนไม่มีจากผู้เชี่ยวชาญและคนรุ่นใหม่ เช่น ด้านการตลาด ระบบบัญชี เป็นต้น
- การทบทวนและสานต่ออุดมการณ์ทางการพัฒนาระหว่างกลุ่มแกนนำในรุ่นต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจและความมุ่งมั่นในการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน

- ระบบการบริหารจัดการแบบองค์กรทันสมัย ที่สามารถตรวจสอบได้ ทั้งนี้เพื่อสร้างความเชื่อมั่นของชุมชนต่อโรงสีและแนวทางการพัฒนาของโรงสี รวมทั้ง เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะสมาชิก เช่น มีการจัดการประชุมใหญ่สามัญประจำปี เพื่อเปิดโอกาสให้ชุมชนเลือกตั้งผู้แทนของตนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการบริหาร การสอบถามประเด็นต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความเชื่อมั่นและความเข้าใจที่ดีระหว่างโรงสีและชุมชน นอกเหนือจากการประชุมสมาชิกและกลุ่มเครือข่าย ซึ่งจัดเป็นระยะ ๆ ในแต่ละพื้นที่

“ส่วนมากจะถามเรื่องราคา เพราะถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนมากบรรดาสมาชิกเป็นเกษตรกร ‘ซื้อข้าวยังงี้ หน้ำข้าวทำไมจึงซื้อถูก ทำไมจึงซื้อแพง การเงินการทองทำไมจึงช้า’ บางครั้งเงินมันมาไม่ทันก็ผลัดเขาไป จนเขาเรียกกันวงในว่า ‘โรงสีวันจันทร์’ หมายความว่าคนที่มาขายข้าววันพฤหัสบดี วันศุกร์แบบนี้ใช้ไหม วันจันทร์โน้นแหละถึงจะได้ วันจันทร์ค่อยมาเอา เขาก็เลยเรียกโรงสีวันจันทร์”

- การบริหารจัดการเรื่องเวลา ระหว่างเวลาในเชิงธุรกิจ และเวลาในการบริการสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงเวลาที่แนวทางการพัฒนาของนาโสประสบความสำเร็จ และเป็นกรณีตัวอย่างของการศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ชุมชนได้จัดแบ่งหน้าที่ของบุคลากรและพัฒนาความรู้ ทักษะ และความสามารถในการรองรับงานบริการสังคม เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบ ต่อวิถีชีวิตของชุมชนและธุรกิจโรงสี

๓) ความสามารถในการระดมทุนจากชุมชน

ความได้เปรียบอีกประการหนึ่งของโรงสีนาโสในฐานะองค์กรธุรกิจชุมชน คือ มีแหล่งเงินทุนดอกเบี้ยต่ำ ที่เกิดจากความสามารถในการระดมเงินออมจากชุมชนมาเป็นทุนหมุนเวียนทั้งในรูปแบบการชุมชนและระบบการขายฝากข้าว

ธนาคารชุมชน เกิดขึ้นจากความสามารถของโรงสีที่ทำให้วิกฤตกลายเป็นโอกาสทางธุรกิจ จากการที่โรงสีประสบภาวะวิกฤตอันเนื่องมาจากไม่มีเงินทุนหมุนเวียนเพียงพอได้นำมาสู่รูปแบบการชำระเงินค่าข้าวเปลือกให้แก่ชาวนาในรูปแบบของเงินออม จากความเชื่อมั่นของชาวนาทั้งต่อการประกอบการของโรงสีและต่อบุคคลที่เป็นแกนนำ ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งยินยอมที่จะรับการชำระค่าข้าวเปลือกในรูปแบบของเงินออมทั้งหมดหรือบางส่วน ทำให้ปัญหาอันเนื่องมาจากเงินทุนหมุนเวียนไม่เพียงพอ ผ่อนคลายลง เป็นโอกาสที่เกิดจากความสามารถของกลุ่มแกนนำที่ทำให้หนี้กลายเป็นทุน

ธนาคารชุมชนเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญของโรงสี เงินทุนดังกล่าวได้มาจากการรับฝากเงินทั้งจากชาวบ้านและกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งนอกจากธนาคารชุมชนจะเป็นแหล่งเงินทุนของโรงสีแล้ว ยังเป็นมาตรการที่ส่งเสริมการออมของชุมชน เพราะโรงสีจะไม่ให้บริการกู้ยืมเงินจากโรงสี เพราะนอกจากต้องการให้เป็นแหล่งเงินทุนของโรงสีแล้ว ยังเป็นเพราะข้อจำกัดขององค์กรโรงสีที่ไม่มีบุคลากรและความชำนาญการที่จะบริหารงานได้เหมือนธนาคารพาณิชย์ทั่วไป ซึ่งหากปล่อยให้มีการกู้ยืม ก็จะส่งผลต่อความมั่นคงของธนาคารชุมชนและความเชื่อมั่นของชุมชนต่อโรงสีและแนวทางการพัฒนาของโรงสี โรงสีจึงเป็นลูกหนี้รายเดียวของธนาคารชุมชน ซึ่งเท่ากับว่าอนาคตของธนาคารชุมชนขึ้นอยู่กับความสามารถและผลประกอบการของโรงสี อย่างไรก็ตาม ธนาคารชุมชน คือรูปแบบของการนำเงินออมของชุมชนมาเป็นทุนหมุนเวียนที่กลับมาพัฒนาระบบเศรษฐกิจของชุมชน แทนที่โรงสีจะต้องพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากภายนอกทั้งหมด การมีแหล่งเงิน

ทุนจากธนาคารชุมชน ทำให้ส่วนเกินในรูปดอกเบี้ยจากโรงสีส่วนหนึ่งได้ตกอยู่กับชุมชน ซึ่งในปัจจุบันธนาคารชุมชนมียอดเงินฝากทั้งสิ้น ๖,๑๖๗,๕๕๕.๓๔ บาท (ดังรายละเอียดในตาราง ๒)

ตาราง ๒ ธนาคารชุมชน : แหล่งทุนของโรงสี

หมวดเงินฝาก	จำนวน (บาท)	ร้อยละ
๑) ฝากส่งเสริมกระบวนการ	๕๑๗,๒๕๕.๒๒	๐๘.๓๕
๒) กองทุนพัฒนาในชุมชน	๒,๑๕๕,๘๗๕.๖๓	๓๕.๖๗
๓) ชุมชน	๒,๘๖๖,๕๖๔.๒๔	๔๖.๕๖
๔) ชมรมเพื่อนธรรมชาติ	๕๕๔,๒๑๑.๒๕	๐๘.๕๕
รวม	๖,๑๖๗,๕๕๕.๓๔	๑๐๐.๐๐

หมายเหตุ ข้อมูล ณ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๔๔

ระบบขายฝากข้าว เป็นอีกแนวทางหนึ่งของโรงสีที่แก้ไขปัญหาเรื่องเงินทุนหมุนเวียน โดยชาวนาจะนำข้าวมาฝากไว้ที่โรงสี และจะรับเงินเมื่อสิ้นปีหรือเมื่อต้องการใช้เงิน ซึ่งจะได้อัตราดอกเบี้ยที่สูงสุดของรอบปีนั้น ซึ่งชาวนาจะได้รับประโยชน์ในลักษณะที่เป็นการประกันราคาข้าวให้กับชาวนาในราคาที่สูงสุด (maximum guarantee) ในขณะที่โรงสีก็มีทุนหมุนเวียนที่เป็นวัตถุดิบที่โรงสีจะนำข้าวเปลือกจากระบบขายฝากข้าวไปแปรรูปและจำหน่ายได้ โดยไม่ต้องจ่ายเป็นเงินสดในทันที ซึ่งเท่ากับเป็นการลดภาระดอกเบี้ยเงินกู้ที่โรงสีจะต้องกู้ยืมมาเป็นทุนหมุนเวียนเพื่อจ่ายเป็นค่าข้าวเปลือกให้แก่ชาวนา แต่ดอกเบี้ยดังกล่าวจะตกอยู่กับชาวนา คือการขายข้าวได้ในราคาสูงสุดในรอบปี

๔) การบริหารกระบวนการแปรรูป

โรงสีนาโตะในปัจจุบันมีกำลังการผลิต ๖๐ ตันต่อวัน และสามารถแปรรูปในมาตรฐานเดียวกับโรงสีเอกชนทั่วไป คือ สามารถสีข้าวสาร ๕ เปอร์เซ็นต์ได้ ๔๒๐-๔๕๐ กิโลกรัมต่อตันข้าวเปลือก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณภาพของข้าวเปลือก ซึ่งโรงสีก็มีการควบคุมและรักษาคุณภาพของข้าวเปลือกทั้งในกระบวนการผลิตของชาวนา และการเก็บรักษาข้าวในฉางของโรงสี ซึ่งเมื่อนำมาแปรรูปก็จะได้ข้าวที่มีคุณภาพดีกว่าและสามารถแข่งขันทางการตลาดได้ เช่น การแยกเก็บชนิดข้าวอย่างชัดเจน เมื่อนำไปแปรรูปก็就不用มีการปลอมปนข้าวในชนิดที่ต่างกัน หรือการเก็บข้าวเปลือกโดยบรรจุใส่ถุง ซึ่งจะเป็นการรักษาคุณภาพของข้าวเปลือกได้ดีกว่าการเก็บไว้บนพื้นฉาง ซึ่งจะทำให้ข้าวเปลือกสูญเสียคุณภาพจากความชื้นและความร้อน

ในการบริหารกระบวนการแปรรูปของโรงสีนาโม่ ต่างไปจากหลักการของระบบอุตสาหกรรมที่จะต้องผลิตเต็มตามกำลังของเครื่องจักร ที่จะก่อให้เกิดความได้เปรียบในเรื่องต้นทุนหรือการประหยัดต้นทุน แต่โรงสีนาโม่จะแปรรูปตามปริมาณการสั่งซื้อในแต่ละงวด โดยจะไม่แปรรูปข้าวสะสมไว้ ซึ่งเป็นเทคนิคในการบริหารกระบวนการแปรรูปข้าวที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะทำให้โรงสีสามารถคำนวณต้นทุนและกำไรได้ และลดความเสี่ยงจากการขาดทุนจากราคาซึ่งโรงสีได้จัดทำข้อมูลราคารับซื้อข้าวในแต่ละช่วงเวลาไว้เพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจทางธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกำหนดราคา

นอกจากนี้ การบริหารกระบวนการแปรรูปยังคำนึงถึงความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน เช่น แรงงานซึ่งเป็นคนในชุมชน ที่ไม่ได้คำนึงถึงผลตอบแทนจากค่าจ้างเพียงอย่างเดียว หากแต่วิถีชีวิตของผู้คนตามครรลองของชุมชน คือ ความต้องการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับครอบครัว เพื่อนบ้าน มากกว่าการทำงานแม้แต่ในเวลากลางคืนเช่นในระบบอุตสาหกรรม

๕) กลยุทธ์ทางการตลาด

ความรู้ความสามารถในการผลิตสินค้าเพื่อให้ได้คุณภาพและมาตรฐาน ที่สามารถแข่งขันได้ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือ ใจพท์แรกของชุมชน และใจพท์ที่ชุมชนจะต้องคิดต่อจากปัญหาในด้านการผลิตคือการตลาด ซึ่งเป็นปัญหาที่ท้าทายต่อองค์กรธุรกิจของชุมชนหมู่บ้านทั่วไปรวมทั้งชุมชนนาโม่ เพราะความสามารถด้านการตลาดจะทำให้วงจรธุรกิจเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

“ตลาดข้าวครั้งแรก ก็ขายให้โรงสีแปดริ้ว ช่วงนั้นราคาข้าวก็ยังไม่ค่อยดี เราลง ๘๐๐ เขาก็ขาย ๕๐๐ ต่อหน้าเราเลย พอเราเอาไปลงเนี่ย เขาเอาให้เห็นชัด ๆ เนี่ย ร้อยหนึ่ง...” (พ่อหมูน พลชัย)

โรงสีนาโม่เปิดตัวในตลาดข้าวครั้งแรก โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวซึ่งเป็นวิถีแบบชาวบ้านและพัฒนาเป็นการทำการตลาดแบบมืออาชีพปัจจุบัน จากเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำนักพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นผู้เสนอแนวทางวนเกษตรและชุมชนมีความคุ้นเคย ได้ให้การแนะนำและรับรอง เพื่อให้โรงสีเอกชนในพื้นที่ให้การสนับสนุนโรงสีนาโม่ ซึ่งเป็นโรงสีของชาวนา และแม้ว่าโรงสีนาโม่เป็นโรงสีชุมชน แต่ในเวทีธุรกิจแล้ว ก็ต้องอยู่ในเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางการค้าเช่นเดียวกับโรงสีเอกชนทั่วไป ความเป็นโรงสีชุมชนจะก่อให้เกิดความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ (comparative advantage) เมื่อโรงสีเข้าไปสัมพันธ์กับหน่วยงาน

ของรัฐ กับบุคคลและองค์กรที่ต้องการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเท่านั้น ดังนั้น กลยุทธ์ทางการตลาดจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อความยั่งยืนของโรงสี ซึ่งโรงสีมีกลยุทธ์ทางการตลาดที่สำคัญ คือในภาวะที่เศรษฐกิจดี ผู้บริโภคมีอำนาจในการซื้อสูง โรงสีจะให้คุณภาพของสินค้าที่เหนือกว่าคู่แข่งเป็นกลยุทธ์ในการแข่งขัน แต่ในภาวะที่เศรษฐกิจชะลอตัว ผู้บริโภคมีอำนาจในการซื้อต่ำลง โรงสีจะใช้กลยุทธ์ทางด้านราคา คือ ผลิตสินค้าในคุณภาพที่สามารถแข่งขันด้านราคาในระบบตลาดได้ รวมทั้งกลยุทธ์การผลิตข้าวชนิดพิเศษเช่นข้าวเกษตรอินทรีย์ที่มีตลาดรับซื้อเฉพาะและภาวะการแข่งขันต่ำ แต่โรงสีก็จะต้องเข้มงวดมากขึ้นในเรื่องการปลูกข้าวของชาวนาและกระบวนการแปรรูปของโรงสีเอง

ในปัจจุบัน โรงสีนาโตะสามารถทำการตลาดแบบมืออาชีพ โดยที่ตลาดส่วนหนึ่งโรงสีสามารถเข้าไปติดต่อเจรจาได้ด้วยตนเอง เช่น ตลาดข้าวในท้องถิ่น และตลาดข้าวอีกส่วนหนึ่งจะติดต่อผ่านบุคคลและองค์กรที่มีความรู้ความชำนาญการทางการตลาด และมีเครือข่ายอยู่ในตลาดข้าว ซึ่งเป็นนักขายมืออาชีพที่ได้รับค่าตอบแทนทางการตลาดจากโรงสี ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง เพราะการตลาดเป็นเรื่องใหญ่และซับซ้อนเกินกว่าองค์กรธุรกิจชุมชนจะดำเนินการด้วยตนเองตามลำพัง แต่โรงสีนาโตะได้ใช้กลยุทธ์คือ การหาความชำนาญการในส่วนที่ชุมชนไม่มีจากระบบผู้เชี่ยวชาญ ทำให้มีมูลค่าการจำหน่ายสินค้าระหว่างปี ๒๕๔๐-๒๕๔๕ สูงถึง ๑๖๓,๒๒๑,๔๐๗.๒๗ บาท จากช่องทางการตลาดที่หลากหลายคือ

- ตลาดข้าวในท้องถิ่น
ได้แก่ ผู้บริโภคโดยตรง เช่น หน่วยงานและส่วนราชการต่าง ๆ โรงเรียน โรงพยาบาล และผู้ค้าปลีกในจังหวัดยโสธร และอำเภออุทุมพรพิสัย
- องค์กรพัฒนาเอกชน
คือ ชมรมเพื่อธรรมชาติที่ให้ความช่วยเหลือทางด้านเงินทุนและการสนับสนุนสินค้าของชุมชนมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้ง
- ผู้ประกอบการค้าข้าวและโรงสี
- ตลาดต่างประเทศ ผ่านบริษัทที่เป็นผู้ส่งออกสินค้าชุมชน

อย่างไรก็ตาม การพิสูจน์แนวทางการพัฒนาของนาโตะและความสามารถของโรงสีนาโตะในฐานะที่เป็นองค์กรธุรกิจนั้น ในเชิงเศรษฐศาสตร์ อาจพิจารณาได้จากผลประกอบการของโรงสี เช่น จาการาคาหุ้นที่เพิ่มขึ้นเป็น ๓๕ บาท จาการาคาหุ้นละ ๑๐ บาท เมื่อเริ่มก่อตั้งโรงสีในระยะแรก ซึ่งในปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๕๑,๔๕๓ หุ้น มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น และมีทุนสะสม

ที่จัดสรรจากกำไร ๑,๕๒๔๕๗๑.๒๘ บาท นอกเหนือจากสินทรัพย์ถาวรและสินทรัพย์หมุนเวียน
สุทธิ รวมทั้งข้อมูลผลประกอบการ ๖ ปีย้อนหลัง (ดังปรากฏใน ตาราง ๓)

จากข้อมูลผลประกอบการย้อนหลัง ๖ ปี สามารถสะท้อนโรงสีนาโสในฐานะที่เป็นองค์กรธุรกิจชุมชนได้หลายประการ ประการแรก สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในเชิงบริหารจัดการที่ก่อให้เกิดส่วนเกินขึ้นระบบเศรษฐกิจชุมชนได้ ซึ่งไม่ได้หมายถึงกำไรสุทธิที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่ส่วนเกินได้ถูกจัดสรรคืนให้ชุมชนในรูปแบบและขั้นตอนต่าง ๆ เช่น รายการที่เป็นต้นทุนสินค้า ซึ่งหมายถึงต้นทุนข้าวเปลือกที่รับซื้อจากชุมชนในราคาที่สูงกว่าตลาด ค่าดำเนินการในส่วนที่เป็นแรงงานซึ่งเป็นคนในชุมชน ค่าบริหารจัดการที่จัดสรรให้กลุ่มเกษตรกรเครือข่าย เป็นต้น ประการที่สอง สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการบริหารจัดการความวิกฤตจากภาวะเศรษฐกิจในกรณีผลประกอบการ ปี พ.ศ.๒๕๕๑ ขาดทุน ๓๘๗,๗๒๓.๕๕ ซึ่งเป็นผลมาจากวิกฤตค่าเงิน ทำให้การรับซื้อต้นปีในราคาสูง ทำให้ชุมชนเร่งขายข้าวให้กับโรงสีและเครือข่ายเกษตรกร แต่พอปลายปี ค่าเงินบาทแข็งค่าขึ้น ทำให้ราคาข้าวถูกลง โรงสีได้กำหนดนโยบายรับซื้อข้าวจากกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายในราคาที่กลุ่มเกษตรกรเครือข่ายจะต้องไม่ขาดทุน และยังคงดำรงอยู่ได้ ดังนั้น ในภาวะดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความเป็นองค์กรธุรกิจชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายที่แตกต่างจากธุรกิจเอกชนที่คำนึงถึงกำไรเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่สำหรับโรงสีนาโส ได้ให้ความสำคัญความอยู่รอดร่วมกันของโรงสีชุมชน และกลุ่มเกษตรกรเครือข่าย ซึ่งนั่นย่อมหมายถึง ความเชื่อถือและเชื่อมั่นของชุมชนต่อโรงสี และแนวทางการพัฒนาของโรงสี มากกว่าผลกำไร

ตาราง 3 แสดงผลประกอบการดำเนินงานของโรงสีนาสี

รายการ												
	2540	ร้อยละ	2541	ร้อยละ	2542	ร้อยละ	2543	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2545	ร้อยละ
รายได้รวมทั้งสิ้น	22,466,230.62	100.00	23,747,760.23	100.00	30,130,361.00	100.00	35,245,078.43	100.00	29,819,373.42	100.00	21,812,603.57	100.00
ต้นทุนสินค้าขาย	18,260,121.90	81.28	20,119,878.40	84.72	25,233,191.00	83.75	28,825,272.79	81.79	23,479,614.83	78.74	16,539,088.30	75.82
กำไรขั้นต้น	4,206,108.72	18.72	3,627,881.83	15.28	4,897,170.00	16.25	6,419,805.64	18.21	6,339,758.59	21.28	5,273,315.27	24.18
ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน	2,284,745.64	10.17	3,120,245.54	13.14	4,189,130.16	13.90	6,170,893.69	17.51	4,693,099.06	15.74	4,357,421.40	19.98
กำไรก่อนหักค่าเสื่อมราคา	1,921,363.08	8.55	507,336.29	2.14	708,039.84	2.35	248,911.75	0.71	1,646,659.53	5.52	916,093.87	4.20
ค่าเสื่อมราคาทรัพย์สิน	299,477.33	1.33	905,360.24	3.8	551,773.42	1.83			799,179.02	2.68	848,213.56	3.89
กำไร (ขาดทุน) สุทธิ	1,621,885.75	7.22	(397,723.95)	(1.61)	156,266.42	0.52	248,911.75	0.71	817,480.51	2.84	67,880.31	0.31

นอกจากนี้ ความเข้มแข็งหรือศักยภาพของโรงสีนาโม่ในฐานะที่เป็นองค์กรธุรกิจชุมชน อาจพิจารณาจากมิติทางสังคม จากการขยายตัวและความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายที่มี พัฒนาการและประสบการณ์ร่วมกันมาับชุมชนนาโม่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หรือฐานะของ โรงสีนาโม่ที่เป็นที่ยอมรับทั้งในเชิงสังคมและเศรษฐกิจ

“พูดไปดีละ ... ต้องบอกว่ามีศักดิ์ศรี ในระบบการเงิน ลองเดินเข้าธนาคาร โรงสีมี ก็โรง ธนาคารรู้หมด แต่ถ้าเราเราจะแสดงอาการยังไง เคยเข้าธนาคารไหม ถ้าลูกค้า รายใหญ่ ๆ เข้าไปก็จะอีกอย่างหนึ่ง บริการดี กลัวไปถอนเงินออกหมด (หัวเราะ) ถ้า รายเล็กก็ปล่อยให้ป็นหน้าที่ของเสมียนของพนักงานไป ของพวกผมนี่เข้าไปผู้จัดการ ต้องออกมาต้อนรับมาหาเลย (หัวเราะ) ถ้าพูดถึงระดับพ่อค้า เขา(ธนาคาร) ก็ทำ เหมือนกัน ...”

(พ่อวิจิตร บุญสูง)

“...ก็ฝรั่ง ก็ญี่ปุ่น ก็มานอนอยู่ตามผม ทางอาจารย์แสวง อาจารย์นันทิยา ก็มาพัก ... ชีวิตเปลี่ยน ไปครับ แต่ก่อนก็ไม่เคยมีที่มานั่งมาเขียนมาเขียน ทุกวันนี้ ครูบาอาจารย์ไม่รู้มาจากไหน ก็ ยกตัวอย่างก็คืออย่างท่านอาจารย์เข้ามาขังนี้แหละครับ ผมก็ภูมิใจว่าทำไมจึงเข้ามาหาผม ผมภูมิใจเลยเสียก็ขาด กางเกงก็ขาด ก็ยังเสียเวลาเข้ามา อันนี้ผมก็ภูมิใจ”

(พ่ออวน เทศไทย)

โรงสีนาโม่ : องค์กรพัฒนาของชุมชน

โรงสีนาโม่ในปัจจุบัน มีบทบาทที่สำคัญในการเป็นองค์กรพัฒนาชุมชน ที่ทั้งหน่วยงาน ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ถ่ายโอนโครงการ งบประมาณ และความช่วยเหลือต่าง ๆ ลงสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงเวลาที่องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งแล้ว งบประมาณและความช่วยเหลือต่าง ๆ ได้เข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น โรงสีจึงไม่ได้เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนเท่านั้น ในปัจจุบันกลุ่มแกนนำของโรงสีได้กลายเป็นผู้นำมีบทบาทที่ครอบคลุมการพัฒนาชุมชนในเกือบทุกด้าน ซึ่งการรับความช่วยเหลือต่าง ๆ จากภายนอก กลุ่มผู้นำจะพิจารณาจากหลักการ ๒ ประการ คือ ความช่วยเหลือนั้นจะต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและโรงสี และโครงการพัฒนาเหล่านั้น จะเอื้อให้โรงสีใช้เป็นฐานให้เกิดการพัฒนาชุมชนในมิติอื่น ๆ และจะปฏิเสธความช่วยเหลือที่ไม่ตรงตามความต้องการของชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นในอำนาจอิสระของชุมชน (autonomy) ที่จะกำหนดการพัฒนาของชุมชนโดยชุมชน (self-determination)

“ผมก็ไปเถียงว่า ใครเป็นคนเขียนกรอบมาว่าจะให้ชุดดินแลกเงิน มันชุดไม่ได้ ดินมันแข็ง แล้วเงินพวกนี้ก็ต้องไปให้ร่อยุ่ดี เนี่ยโครงการตีกลับกลับมาอยู่กันแหละ ผมบอกว่า ถ้านายอำเภอไม่ยอมให้เนี่ย ผมจะให้ชาวบ้านทั้งหมดเนี่ยไปเลย ไปคุยกับนายอำเภอ นายอำเภอที่ว่า ‘พอมันอย่าเอามาเนอะ ผมจะไปคุยให้ ผมจะออกมาเอง’ (หัวเราะ) ที่นี้ก็ให้ ปลัดอำเภอออกมาเลยนะ ให้ปลัดออกมาคุย ก็นัดชาวบ้านไปบ้านละก็คนก็คน เขาก็บอกว่า โครงการของพวกผมเนี่ยไม่อยู่ในโครงการทั้งหมดเลย แต่ถ้าหากว่านายอำเภอเนี่ยสนใจว่าเป็นความต้องการของชาวบ้านจริง ๆ เป็นปัญหาของชาวบ้านจริง ๆ ท่านจะให้ไหม ปลัดก็บอกว่า ‘ให้หมดเลย ไม่เป็นไรเขียนมาเลย ให้หมดเลย’ ก็ว่าอย่างนั้น (หัวเราะ)

(พอมัน สามสี)

ชุมชนนาไโ้ เป็นอีกหนึ่งกรณีหนึ่งของชุมชนหมู่บ้าน ที่อาจเดินทางมาไกลกว่าชุมชนหมู่บ้านทั่วไป การวิเคราะห์และทบทวนประสบการณ์ในอดีต ได้นำมาสู่การกำหนดเส้นทางในอนาคตของชุมชน การต่อสู้เพื่อที่จะดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าต่อไปเป็นเป้าหมายทางเศรษฐกิจ ที่สืบเนื่องเกิดเป็นรูปแบบการพัฒนาที่มีกลไกและกระบวนการต่าง ๆ ในการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชน และความสำเร็จของชุมชนในความพยายามเชื่อมโยงตนเองเข้ากับระบบเศรษฐกิจภายนอกด้วยเงื่อนไขของความสัมพันธ์แบบใหม่ที่ชุมชนมีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นนั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ชุมชนที่ต้องการอยู่ในวิถีการผลิตการค้า สามารถที่จะดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าต่อไปได้ ซึ่งประสบการณ์การพัฒนาของชุมชนนาไโ้ จึงเป็นอีกหนึ่งกรณีสำหรับชุมชนหมู่บ้านที่จะได้เรียนรู้และนำไปสู่การค้นพบเส้นทางเศรษฐกิจของตนเอง

บทที่ ๔

บทสรุป

๑. ความสามารถในการผลิตส่วนเกินและความสามารถในการรักษาส่วนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิต ของชุมชน ปัจจัยที่จะทำให้ชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่ในวิธีการผลิตเพื่อการค้าได้

การดำรงอยู่ในวิธีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนหมู่บ้าน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตส่วนเกินเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงความสามารถของชุมชนที่จะรักษาส่วนเกินที่ตนเองเป็นผู้ผลิตไว้ให้ได้มากที่สุด จากประสบการณ์ของนาโสะสะท้อนให้เห็นว่า ความรู้ความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตของชุมชนทำให้ชุมชนผลิตส่วนเกินได้ แต่สิ่งที่จะทำให้ชุมชนรักษาส่วนเกินของตนเองไว้ได้ คือ การมีอำนาจต่อรอง

๒. กลไกหรือกระบวนการในการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนในวิธีการผลิตเพื่อการค้า

การสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจของชุมชน อาจมีอย่างน้อย ๒ แนวทาง คือ

๑) อำนาจต่อรองที่มาจากความสามารถในการผลิต

ครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านทั่วไป มักเลือกการสร้างอำนาจต่อรองด้วยการเปลี่ยนแปลงชนิดของผลผลิตใหม่ ๆ ที่เป็นที่ต้องการของตลาดและภาวะการแข่งขันต่ำ ทำให้ขายผลผลิตได้ราคาดี เป็นต้น แต่เมื่ออุปทาน (supply) ของผลผลิตชนิดนั้นสูงขึ้น ราคาผลผลิตก็จะต่ำลง ดังนั้น ครัวเรือนหรือชุมชนที่เลือกแนวทางดังกล่าว จึงต้องเปลี่ยนชนิดของผลผลิตไปเรื่อย ๆ

๒) อำนาจต่อรองที่มาจากความสามารถในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก

ชุมชนนาโสะ เป็นกรณีที่สะท้อนให้เห็นความสำเร็จของชุมชนที่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก โดยการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน ซึ่งเป็นการยกระดับจากเศรษฐกิจครัวเรือนเป็นเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งหมายถึงการที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งระบบถูกเชื่อมโยงไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การแลกเปลี่ยน การจัดสรร และการบริโภค เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน เป็นการตัดสินใจในระดับชุมชน

๓. กลไกและกระบวนการฟื้นฟูและพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน

การฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง และเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนภายใต้กลไกของทุนนิยม นับว่าเป็นเรื่องที่ท้าทายมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อผู้ที่ต้องฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนคือชุมชน ทั้งนี้ แม้ว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนจะเป็นพื้นฐานดั้งเดิมของชุมชนมาตั้งแต่อดีต แต่

การเข้าร่วมในวิธีการผลิตเพื่อการค้า นอกจากจะผลักดันให้ชุมชนกลายเป็นที่มีความชำนาญการเฉพาะทางในการผลิตแล้ว ยังมีผลทำให้กลไกแห่งความพอเพียงร่วมกันของชุมชนในอดีตลดลงหรือเปลี่ยนแปลงไปและไม่ใช้หลักประกันร่วมกันของชุมชนอีกต่อไป ดังนั้น ในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า ความพอเพียงจึงขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตส่วนเกินของครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว หมายถึงการที่หน่วยทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปจากชุมชนเป็นครัวเรือน หรือจากเศรษฐกิจชุมชนกลายเป็นเศรษฐกิจครัวเรือน

จากประสบการณ์ของชุมชนนาโส ได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการของชุมชนในการฟื้นฟูและพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน ดังนี้

๑) กระบวนการสร้างจิตสำนึกชุมชน

จากกรณีนาโส กระบวนการสร้างจิตสำนึกชุมชน ได้เริ่มต้นขึ้นในกลุ่มผู้นำทางความคิดของชุมชนซึ่งเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่มีสำนึกชุมชน แม้ว่าผู้นำเหล่านี้ต่างก็มีศักยภาพที่จะหาประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจภายนอกได้ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำซึ่งเป็นชาวนาที่มีฐานะดี มีทักษะและประสบการณ์ที่จะนำรายได้มาสู่ครัวเรือนของตนเอง เช่น ความรู้ในทางช่างและการก่อสร้าง หรือการเป็นพ่อค้ารับซื้อข้าวที่สามารถหาส่วนเกินได้จากการรับซื้อข้าว แต่กลุ่มผู้นำเหล่านี้กลับมีแนวคิดการพัฒนาที่ต้องการทำให้ชุมชนทั้งหมดหลุดออกไปจากความสัมพันธที่เสียเปรียบ แทนการแก้ไขปัญหาและหาทางรอดของตนเองเท่านั้น กลุ่มผู้นำได้ใช้การสื่อสารตามวิถีของชุมชนเป็นกลไกในการสร้างจิตสำนึกชุมชนขึ้นมา “การโสเหล” เป็นสื่อสารบอกเล่าความทุกข์ ความสุข และความ เป็นไปในชีวิตซึ่งกันและกัน การสื่อสารจากกลุ่มแกนนำไปยังครัวเรือนชาวนาโดยใช้ปัญหาที่ทุกครัวเรือนต้องเผชิญเป็นฐาน มีผลทำให้ปัญหาของครัวเรือนชาวนากลายเป็นปัญหาของชุมชนชาวนา ได้ทำให้ระดับของปัญหาถูกพัฒนาขึ้นมาจากปัญหาของครัวเรือนเป็นปัญหาของชุมชน และนำไปสู่การรวมตัวกันเพื่อหาทางออกจากปัญหาร่วมกัน ดังนั้น กระบวนการสร้างจิตสำนึกชุมชน จึงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น (pre-requisite) ของกระบวนการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชน

๒) กระบวนการสร้าง ถ่ายทอด และสืบทอดอุดมการณ์การพัฒนา

อุดมการณ์ หมายถึง ระบบหรือชุดของความหมาย (meaning) ค่านิยม และการกระทำของมนุษย์ที่ผ่านการ rationalized / justified เป็นการสร้างสัญลักษณ์ของโลกทางสังคม (symbolic universe) (Apple, 1979) ดังนั้น กิจกรรมการพัฒนา จึงเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงอุดมการณ์ของการพัฒนา และอุดมการณ์ของการพัฒนาจะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายและแนวทางของการพัฒนาร่วมกันของชุมชน เพราะกลไกเชิงอุดมการณ์เป็นกลไกที่ทำให้ชุมชนมองภาพของการ

พัฒนาเป็นภาพเดียวกัน และสาระของอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นไปในทิศทางเดียว ยิ่งทำให้อุดมการณ์ของการพัฒนามีพลังมากยิ่งขึ้น

จากกรณีของชุมชนนาโเส่ ความสำเร็จของการพัฒนาที่มีโรงสีเป็นองค์กรหลักนั้น ไม่ได้เป็นความสำเร็จที่ตัดขาดจากกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ จากการจัดตั้งกลุ่มกันขายข้าวสู่ร้านค้าชุมชน ชมรมสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง กองทุนผ้าป่าพันธุ์ไม้ จนถึงชมรมรักษาระบบนิเวศแล้วแต่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่มาจากฐานทางความคิดและอุดมการณ์ในกระแสเดียวกัน โดยมีเป้าหมายคือความอยู่รอดของชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อการค้า โดยที่กิจกรรมการพัฒนาทั้งหมดคือความพยายามของชุมชนที่จะลดการเสียเปรียบและลดการพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจภายนอก และเพิ่มการพึ่งตนเองให้มากขึ้น จนถึงการมีโรงสีของชาวนา เป็นกิจกรรมพัฒนาที่สืบทอดอุดมการณ์การพัฒนาที่ก่อตัวมาก่อนหน้านั้น

๓) การจัดระเบียบบรรทัดฐานของการพัฒนา

บรรทัดฐาน หมายถึง ความคาดหวังหรือมาตรฐานที่เป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมให้เป็นไปในทางเดียวกัน (Smelser. 1981) การจัดระเบียบบรรทัดฐานในการพัฒนามีผลต่อการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และความต่อเนื่องของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อหน่วยของการพัฒนาคือชุมชนไม่ใช่ครัวเรือนหรือปัจเจกบุคคล บรรทัดฐานการพัฒนาจะเป็นสิ่งที่บอกให้สมาชิกทราบว่าต้องปฏิบัติอย่างไรภายใต้แนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน การฝ่าฝืนบรรทัดฐานการพัฒนา จะทำให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ต้องการฟื้นฟูหรือพัฒนาขึ้นมาต้องล่มสลายลง ดังนั้น ชุมชนจึงได้พัฒนากลไกในการเฝ้าระวังเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการฝ่าฝืน และกำหนดบทลงโทษต่อผู้ที่มีพฤติกรรมไปในทางที่ฝ่าฝืน เช่น ความเป็นสมาชิกภาพ ที่ทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของร่วมกัน ซึ่งก่อเกิดผลอย่างน้อย ๒ ประการ คือ ประการแรก ทำให้ชุมชนคำนึงถึงผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน มากกว่าการคำนึงถึงผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเอง และส่งผลสืบเนื่องในประการที่สอง คือ การใช้ระบบสมาชิกควบคุมสมาชิก ซึ่งเป็นการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพมากกว่าการควบคุมโดยองค์กรโรงสี ทำให้ลดภาระและต้นทุนในการดำเนินการแต่อย่างไรก็ตาม การฝ่าฝืนบรรทัดฐานการพัฒนาก็ยังคงปรากฏอยู่ ซึ่งองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน ได้กำหนดบทลงโทษที่ชัดเจนและสมเหตุสมผล โดยได้แจ้งให้ชุมชนทราบว่าอย่างเป็นทางการว่าการฝ่าฝืนในกรณีใดจะได้รับการปฏิบัติอย่างไร

๔) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนา

ปรากฏการณ์การพัฒนาที่ชุมชนนาโเส่ เป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน รัฐ และนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมีองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนคือโรงสีนาโเส่เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์ ภายใต้กลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนชาวนานาโเส่ ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งของความสำเร็จในแนวทางการพัฒนาแบบนาโเส่ ดังนี้

๔.๑) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน

เงื่อนไขที่ทำให้สามารถฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาได้ นอกเหนือจากการที่ชุมชนหมู่บ้านยังมีสายสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง ความเป็นชุมชนเครือข่ายเป็นฐานการพัฒนาที่สำคัญที่ทำให้เกิดธุรกิจชุมชนในขนาดที่สามารถส่วนเกินและสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งถ้าพึ่งเฉพาะบ้านโสกชุมปูน คงไม่สามารถทำให้ความฝันของชาวนาที่อยากเป็นเจ้าของโรงสีเป็นจริงได้ หากการมีส่วนร่วมของชุมชนจำกัดขอบเขตอยู่ในเฉพาะบ้านโสกชุมปูนเท่านั้น เพราะโรงสีเป็นธุรกิจที่ต้องการเงินทุนจำนวนมาก โดยเฉพาอย่างยิ่ง การลงทุนในขนาดที่สามารถรองรับระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้ มีอำนาจต่อรองและสามารถแข่งขันในเวทีทางธุรกิจได้ ในขณะที่การสะสมส่วนเกินเพียงลำพังเฉพาะบ้านโสกชุมปูนนั้นมีไม่มากนัก ความเข้มแข็งของสายสัมพันธ์ของชุมชนเครือข่ายและองค์กรภายนอก จึงทำให้เกิดโรงสีนาโเส่ขึ้น ซึ่งความเป็นชุมชนและขนาดของชุมชนในเชิงการพัฒนาในกรณีของชุมชนนาโเส่ จึงไม่ได้จำกัดขอบเขตความเป็นชุมชนหมู่บ้านตามนิยามทางการปกครองได้

อย่างไรก็ตาม ที่การครัวเรือนชาวนาจากชุมชนต่าง ๆ เข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาของโรงสีนาโเส่นั้น ยังเป็นผลมาจากกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรทางเศรษฐกิจ ที่ขยายจากฐานของความเชื่อมั่นต่อบุคคล (personal trust) ซึ่งเป็นผู้นำตามพื้นฐานของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมตามวิถีของชุมชน ไปสู่การสร้างเชื่อมั่นบนพื้นฐานของความไว้วางใจทางสังคม (social trust) โดยมีกฎ ระเบียบ แนวทางปฏิบัติ การควบคุมและการตรวจสอบ เป็นต้น จึงทำให้ชุมชนทางเศรษฐกิจเช่นชุมชนนาโเส่เกิดขึ้นและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ ความสำเร็จของชุมชนนาโเส่ ยังเกิดจากหลักของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจตามหลักของการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญการเฉพาะทาง คือ การที่ชุมชนก็ยังดำรงอยู่ในฐานะของผู้เชี่ยวชาญในการผลิต เพียงแต่เปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่จะทำให้ขนาดของส่วนเกินเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการลงทุนในขนาดที่เหมาะสม การลดต้นทุนการผลิต

เป็นต้น ในขณะที่โรงสีก็ทำหน้าที่เป็นองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยน การแปรรูป และการติดต่อสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจภายนอก การจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ชุมชนมีส่วนร่วม ข้อเสนอที่สำคัญจากชุมชนนาโสี คือ ด้วยแนวทางของการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ทำให้ชุมชนสามารถเข้าร่วมในแนวทางการพัฒนาของโรงสีได้โดยฐานของความรู้และทักษะเดิมของชุมชน

๔.๒) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก

การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจภายนอก ถือได้ว่าเป็นหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะชี้ชะตาของชุมชนที่ฝากไว้กับความสามารถในเชิงธุรกิจขององค์กรโรงสี ความเป็นโรงสีชุมชนจะเป็นข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบเมื่อเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐเท่านั้น แต่ในเวทีทางการค้า โรงสีชุมชนก็ต้องเผชิญกับภาวะการแข่งขันเช่นเดียวกับธุรกิจเอกชนทั่วไป ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีนาโสีกับระบบเศรษฐกิจภายนอก เป็นไปทั้งในลักษณะของการแข่งขันและการร่วมมือ ขึ้นอยู่กับว่าชุมชนจะได้รับประโยชน์จากความสัมพันธ์แบบใด เช่น ความสัมพันธ์ในลักษณะของความร่วมมือทำให้โรงสีสามารถขายข้าวได้โดยผ่านช่องทางการตลาดของโรงสีเอกชนขนาดใหญ่ ทั้งนี้โดยที่โรงสีนาโสีมีอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียมในฐานะคู่ค้าทางธุรกิจ ส่วนความสัมพันธ์ในลักษณะของการแข่งขัน จะใช้เพื่อสร้างตลาดและเพิ่มส่วนแบ่งทางการตลาด โดยใช้ความได้เปรียบทางด้านต้นทุน ราคา และคุณภาพสินค้า เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภาวะทางเศรษฐกิจของผู้บริโภค

๔.๓) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนกับองค์กรพัฒนาจากภายนอก

ชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบันไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ เพราะนอกจากจะได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจภายนอกแล้ว ชุมชนในฐานะที่เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของรัฐ ย่อมได้รับผลกระทบทั้งจากนโยบายและแนวทางในการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชน

๔.๓.๑) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนกับรัฐ

จากกรณีของชุมชนนาโสี แม้ว่ารัฐจะไม่ได้เข้ามามีส่วนในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในระยะแรก ในทางตรงกันข้าม กลับเป็นการกดและปิดกั้นเจตจำนงทางเศรษฐกิจของชุมชนเอาไว้เพราะเงื่อนไขทางการเมืองดังได้กล่าวมาแล้ว ความสัมพันธ์ใน

ลักษณะดังกล่าว ได้สร้างอัตลักษณ์ของชุมชนนาโสที่เชื่อมั่นในพลังของชุมชน ไม่รอคอยและพึ่งพิงรัฐ ความช่วยเหลือจากรัฐที่เข้ามาในระยะเวลาที่องค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนมีความเข้มแข็งแล้ว ได้ทำให้องค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนมีอำนาจอิสระ (autonomy) ที่จะติดต่อสัมพันธ์กับรัฐ ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะการปฏิเสธหรือการยอมรับแนวทางการพัฒนา งบประมาณ และความช่วยเหลือของรัฐที่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ ที่หลั่งไหลเข้ามาในระยะหลัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า ความมีอำนาจอิสระของชุมชนจะทำให้ชุมชนสามารถกำหนดการพัฒนาที่เป็นไปตามความจำเป็น ความต้องการ และสอดคล้องกับเงื่อนไขของชุมชนได้ แต่อำนาจอิสระของชุมชนจะถูกจำกัดในระดับของการกำหนดนโยบายของรัฐที่ชุมชนไม่มีอำนาจต่อรองกับรัฐเลย แม้ว่า จะเป็น นโยบายที่เป็นอุปสรรคหรือไม่เอื้อต่อธุรกิจชุมชนและเป็นการทำให้ธุรกิจชุมชนอ่อนแอลง เช่น นโยบายให้โรงสีรับจำนำข้าวจากเกษตรกร ซึ่งคำว่า “โรงสี” ตามความหมายของรัฐ ไม่ครอบคลุมโรงสีชุมชน จากนั้นนโยบายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของโรงสีชุมชนอย่างยิ่ง

ดังนั้น ปัญหาและอุปสรรคของธุรกิจชุมชนอีกประการหนึ่ง คือ ความคงเส้นคงวา (consistency) ของนโยบายของรัฐ

๔.๓.๒) การจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรทางเศรษฐกิจของชุมชนกับองค์กรพัฒนาเอกชน

ธวัชชัย โตสิทธะกุล นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน นับได้ว่าเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการพัฒนากับชุมชนนาโสมาตั้งแต่เริ่มแรก การทำงานร่วมกับชุมชนที่เป็นไปในลักษณะที่เอาความต้องการของชุมชนเป็นฐานของการพัฒนา อำนาจการตัดสินใจเป็นของชุมชน ในบทบาทของการเป็นพี่เลี้ยงที่คอยชวนคิด ช่วยคิด ติดตาม และเชื่อมโยงชุมชนไปสู่แหล่งความรู้ ประสบการณ์ และความช่วยเหลือต่าง ๆ โดยไม่มีเงื่อนไขเรื่องเวลา สถานที่และค่าตอบแทนใด ๆ ซึ่งนับได้ว่าทุนอีกด้านหนึ่งที่ทำให้โรงสีชาวนาเกิดขึ้นได้ รวมทั้งการเพิ่มบทบาทในฐานะผู้เชี่ยวชาญที่ทำหน้าที่ทางการตลาดให้กับโรงสีชุมชน ซึ่งเป็นทักษะหรือความชำนาญการที่ชุมชนยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้โดยสมบูรณ์ ดังนั้น นักพัฒนาในบทบาทดังกล่าว คือระบบความเชี่ยวชาญอีกลักษณะหนึ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาของชุมชนหมู่บ้าน

๕) กลไกการผลิตซ้ำกับความยั่งยืนของการพัฒนา

ความยั่งยืนของโรงสีนาโส ที่ในปัจจุบันดำเนินการมาเป็นเวลา ๑๒ ปี ยังเกิดจากกลไกการผลิตซ้ำทั้งในเชิงอุดมการณ์และหน้าที่

๕.๑) การผลิตซ้ำในเชิงอุดมการณ์

โรงสีนาโสจะมีการตรวจสอบและต่อยอดอุดมการณ์พัฒนา ทั้งจากโรงสีชุมชน และภายในองค์กรโรงสีเอง คือระหว่างผู้นำรุ่นแรกกับผู้นำรุ่นใหม่ เมื่อใดก็ตามที่กลไกการผลิตซ้ำเชิงอุดมการณ์อ่อนแอลง ก็จะมีผลกระทบต่อการพัฒนา เช่น สาเหตุหนึ่งที่ทำให้องค์กรโรงสีจัดการสัมมนาภายในเพื่อทบทวนประสบการณ์ในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะหลังที่โรงสีนาโสและชุมชนนาโสเป็นที่รู้จักในวงกว้าง พบว่า “คนอื่นรู้เรื่องนาโสมากขึ้น แต่เราไม่รู้เรื่องของเราเองน้อยลง” (ชัชมา สามสี)

๕.๒) การผลิตซ้ำเชิงหน้าที่

โดยการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ ที่มีทักษะความรู้ที่ผู้นำรุ่นแรกไม่มี และเป็นทักษะที่จำเป็นต่อการดำเนินการธุรกิจชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ที่จะสืบทอดอุดมการณ์และแนวทางการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะเป็นการทวนกระแสค่านิยมต่ออาชีพของคนรุ่นใหม่ แต่องค์กรโรงสีก็ได้ใช้กลไกเชิงอุดมการณ์เพื่อจูงใจให้คนรุ่นใหม่เข้ามาร่วมในการพัฒนา มากกว่าจะใช้กลไกทางเศรษฐกิจล่อใจ และด้วยกลไกเชิงอุดมการณ์นี้เองที่เป็นกลไกที่สำคัญและมีประสิทธิภาพในการกลั่นกรองและเลือกสรรผู้นำรุ่นใหม่ ที่จะมาสืบทอดหน้าที่การพัฒนาต่อไป และในปัจจุบันโรงสีนาโสดำเนินการภายใต้การทำงานและการเรียนรู้ร่วมกันของผู้นำ ๒ รุ่น

บทสรุปสุดท้ายที่สำคัญที่สุด

คือ

องค์ความรู้ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนทั้งหมดที่นำเสนอมาข้างต้น

เป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนชาวนาโสเป็นผู้สร้างขึ้น

และเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากความสำเร็จจากต่อสู้ของชุมชนหมู่บ้าน

ที่สามารถดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการค้าอย่างมีอำนาจต่อรอง

องค์ความรู้ดังกล่าว

จะเป็นอีกเส้นทางหนึ่งของชุมชนหมู่บ้าน

ที่กำลังมองหาเส้นทางเศรษฐกิจของตนเอง

บรรณานุกรม

Apple, Michael W. (1979)

Ideology and Curriculum. London : Roulledge & Kegan Paul.

Ekin, Paul (ed.) 1992)

The Living Economy : A New Economic in the Making. Great Britain : Roulledge.

Ellis, Frank. (1988)

Peasant Economic : From Househlds and Agarian Development. Cambridge University Press.

Glaser, B. and Strauss A. (1967)

The Discovery of Grounded Theory : Strategies for Qualitative Research. Chicago : Aldine.

Greenwood, Davydd J. (1963)

“The Political Economy of Peasant Family Farming : Some Antropological Perspectives on Rationality and Adaptation” . in **Rural Development Occasion Paper No.2.** Center for International Studies. Cornell University.

Hirsch, Phillip. (1990)

Development Dilemmas in Rural Thailand. Malaysia : Peter Printers.

Schultz, T.W. (1967)

Transforming Traditional Agriculture. New Haven : Yale University Press.

Smelser, Neil J. (1963)

The Sociology of Economic Life. New Jersey : Printice-Hall.

Smelser, Neil J. (1981)

Sociology . Berkeley : University of California Press.

Strauss, A. (1987)

Qualitative Analysis for Social Scientists. Cambridge : Cambridge University Press.

Szirmai, Adam. (1997)

Economic and Social Development. Great Britain : Printice-Hall.

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

๑. ท่านเจ้าอาวาสวัดท่าลาด

พระครูสุภาจารวัตร

๒. บ้านโสกชุมพล ตำบลนาโไ้ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

พ่อม้น สามสี

พ่อวิจิตร บุญสูง

พ่อหมุน พลชัย

พ่อประดิษฐ์ แก้วใส

พ่อสมหวัง

พ่อแสวง ป้อมเขต

แม่ทองจัน ป้อมเขต

พี่มาลี มาระแสง

พี่บุญเพชร ทองน้อย

พี่สมหมาย ขวัญทอง

น้องชุริมา สามสี

๓. บ้านสันติสุข ตำบลนาโไ้ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

พ่อโส ทองน้อย

๔. บ้านกุดหิน ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

พ่อสุวิษ ธนาคุณ

พ่ออวน เทศไทย

สมทบ เตียงชัย

พี่บุญถิ่น โพธิ์ทอง

พี่มานิตย์ แก่นจำปา

. บ้านโนนยาง ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

พ่อสี ทองน้อย

. นักพัฒนาอิสระ

คุณธวัชชัย โตติตระกูล

รายชื่อผลงานวิจัยเป็นหนังสือของชุดโครงการ
เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ภาพรวม

1. คริส เบเกอร์ “อนาคตของสังคมชนบทไทย : ข้อคิดเพื่อพิจารณา”

ภาคเหนือ

2. ยศ สันตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม”
3. รัตนาพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ.2442-2542)”
4. ลำแพน จอมเมือง สุทธิพงษ์ วสุโสภาพล “ผ้าทอไทลื้อ : การจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง”
5. ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ “เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท”
6. จิราภรณ์ สถาปนะวรรณนะ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง”

ภาคกลาง

7. พอพันธ์ อูยานนท์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง”
8. ทิพวัลย์ สีจันทร์ “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”
9. อรสุดา เจริญรัต “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”
10. ศักดิ์ชัย เกียรติณากินทร์ “คุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชน”
11. ภมรรัตน์ สุธรรม “พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก”

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

12. สุวิทย์ วีระศาสตร์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)”
13. สมคิด พรหมจ้อย สมบัติ พันทวีชัย สุทัศน์ กองทรัพย์ วิชาศ โพธิสาร “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้”
14. มณีมัย ทองอยู่ “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง”
15. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน “เส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทยในกระแสนิยม”
16. ธันวา ใจเที่ยง “เศรษฐกิจ-การเมืองและนิเวศวิทยาชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน”

ภาคใต้

17. สงบ ส่องเมือง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา”
18. ชลิตา บัณฑิตวงศ์ อนุสรณ์ อุณโณ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก”

วิธีวิจัย

19. ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ พอพันธ์ อุทยานนท์ “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ

20. เสรี ลีถาลย์ “เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ”
21. สังคีต พิริยะรังสรรค์ “นโยบายเศรษฐกิจชุมชน”